

FÜGGELÉK.

Hamis végrendelet elpróbálása és a törvényes örökösökkel folytatott per bevégezése.¹

Örömet mellőznők ezen elszomorító eseményeket; de ezeknek kihagyásával sok körülmény érthetetlen lenne. Azért álljanak a nagy közönség előtt azok a körülmények is, melyek a hagyaték birtokba jutását oly messze vetették.

Az öreg ur halála után csakhamar az a hír kezdett szárnyalni, hogy halála előtt szóbeli végrendeletet tett. A kósza hír magva nemsokára kipattant.

Már 1893 október 24-én kézbesített a főt. püspök urnak a budapesti kir. törvényszéknek egy végzése, melyben 1893 október 31-re *Berde M. szóbeli végrendeletének* kihirdetésére lett a vallásközönség megidézve.

Utánjárásra megtudtuk, hogy négy tanu vallomása szerint csakugyan létezik az állítólagos szóbeli végrendelet, mely szerint egyedüli és kizárólagos örökös Berde Béla.

Habár lehetetlennek tartottuk, hogy a ki egész életét egy kitüzött célnak szentelte, az utolsó perczen megtagadja szive, lelke érzelmeit, mégis aggodalom fogott el.

A főtanács által kinevezett bizottság utasításaival ellátva Molnár S. jogügyészünk megjelent Pesten a szó-

¹ Az összes perre vonatkozó adatokat Molnár Sándor jogtanácsos szép és kimerítő jelentéseiből vettem, melyek az egyh. k. tanács levéltárában vannak elhelyezve.

beli végrendelet kihirdetésén, hol felolvastatott a szóbeli végrendelet állítólag jelen volt négy tanuvallomásról biróilag felvett jegyzőkönyv. E tanuk voltak: Br. Barkóczy Emil, Török Árpád ügyvéd, Rein Béla és Toncza Sámuel intézeti ápolók.

E vallomások szerint Berde M. visszavonta korábbi intézkedéseit, egyedüli s kizárólagos örökösének Berde Bélát nevezte ki. Molnár S. jogtanácsosunk ez állítólagos szóbeli végrendeletet semmisnek és érvénytelennek nyilvánította. Berde B. pedig a kolozsvári kir. törvényszékhez november 17-én beadott nyilatkozatában a szóbeli végrendelet alapján egyedüli és kizárólagos örökösnek nyilatkozott.

A büntető eljárás Budapesten folyamatba tételére a mutatkozó bűnös cselekvények kiderítése és feljelentésére dr. Nagy Dezső budapesti ügyvédet kérte fel a vallásközönség, a ki a megbízást el is fogadta.

Az adatokból kitűnt, hogy az öreg urnál többször tétetett kísérlet új végrendelet készítésére. Utoljára *1893 szeptember 18-án, tehát halála előtt négy nappal*, az intézet igazgatója, dr. Schwartzer Ottó azon kikötése mellett, hogy csakis két szakértő orvos jelenlétében engedi meg a kísérletet, bevitték dr. Laufenauer Károly és dr. Niederman Gyula országos híri szakértőket s dr. Roth királyi közjegyzőt. Ezen urak azonban nem találták végrendelkezésre képesnek s a mint jöttek, úgy távoztak.

És még is megtörtént másnap, szeptember 19-én a szóbeli végrendelkezési csalárd kísérlet.

Dr. Nagy Dezső által november 12-én csalás és hamis tanuzásra csábítás miatt megtett büntető feljelentésre megindított erélyes nyomozat csakhamar oly tényeket hozott világra, hogy az ügyet a budapesti törvényszék büntető osztálya vette át, mely a tanukat és Grill Lajos építőmestert, ki szintén a czimboraság tagja volt, sőt később magát Berde Bélát is letartóztatta.

Kihallgatásuk után kiderült, hogy Rein Béla és Toncza Sámuel semmit se hallottak a szóbeli végrende-

letből; hogy az öreg ur az általuk bíróság előtt vallottakat sohasem mondotta.

Ezzel a család be lett bizonyítva. A letartóztatott hamis tanúk felebbeztek s a kir. ítélőtábla őket szabadlábra is helyezte. De a részletes vizsgálat rendjén felmerült bizonyítékok folytán a budapesti kir. törvényszék büntető osztálya 1894 máj. 29-én meghozta a vádhatározatot, mely szerint vád alá helyezték:

a) *Berde Béla* hamis közokirat használás és közokirat hamisításában részesség büntette miatt;

b) *Br. Barkóczy Emil*;

c) *Török Árpád*;

d) *Rein Béla* és

e) *Toncza Sámuel* család és közokirat hamisítás büntette miatt; végül

f) *Grill Lajos* közokirat hamisítás büntetében való részesség miatt.

Igy állott e bűnügy, midőn egy nappal később u. m. 1894 máj. 30-án Kolozsvártt megtartott hagyatéki tárgyalás rendjén, a személyesen is jelen volt *Berde Béla* ügyvéde, hosszas tárgyalás után, jegyzőkönyvre adva, hogy az örökösödési nyilatkozattól eláll, az állítólagos szóbeli végrendelet alapján jogokat nem támaszt, elismeri az 1888. évi szept. 10-iki végrendelet érvényét s az abban részére tett hagyományt elfogadja.

Az oldalági rokonok azonban, vagyis *Márkos Ferencz* és társai az 1888. évi végrendeletet érvénytelennek nyilvánították s törvényi czimen örökösöknek jelentkeztek, *Málits György* budapesti ügyvéd által.

A hagyatéki tárgyalás folytán felvettetett a kibékülés is, de sikertelenül, mert a rokonok a buni birtokon alól hallani sem akartak.

A kolozsvári királyi törvényszék 1894 szeptember 12-én meghozta határozatát, melyben tudásul vétetett, hogy *Berde Béla* az írásbeli végrendeletet elismerte; az oldalági rokonok a vallásközönséggel szemben a végrendelet érvénytelenítése végett keresett indításra utasítottak.

A hagyatéknak zárlat alá helyezése iránti kérésök-

kel elutasították. E végzést úgy a kir. ítélőtábla, mint a Curia is helybenhagyá.

Ezzel jogérvényesen ki lett mondva, hogy az oldalági rokonok perre utasíttatnak, a hagyaték kezelése a vallásközönség kezében marad.¹

A perre utasítás következtében a rokonok keresetüket a kolozsvári kir. törvényszékhez 1895 ápr. 2-án be is adták. Megelőzőleg a rokonok újabb ajánlatot tettek a kiegyezésre, de a kívánt 50,000 frtot a vallásközönség nem találta megadhatónak, a végrendelet intézkedéseinek megsértése nélkül.

Mig ezek Kolozsvártt történtek, Budapesten a hamis tanuk ellen meghozott és felebbezett vádhatározatot a budapesti kir. ítélőtábla megváltoztatta, a mennyiben nem okirathamisítás és hamis okirat csinálás, hanem csalás kísérlete okán hagyta helyben a vádhatározatot. Ezt a végzést a m. kir. Curia is helyben hagyta. Így a vád alá helyezés jogerős lévén, a budapesti törvényszék bünfenyítő osztálya a végtárgyalásra határnapot tűzött ki, melyre a főtiszt. püspök urat oly figyelmeztetéssel hogy meg nem jelenés esetén a bünfenyítő eljárás meg fog szünetni, miután csalás kísérlete czimén indított eljárás csak a panaszló kivánságára tartatik fenn s folytatatik.

Nehéz kérdés került e megidéző végzés által a vallásközönség elé. Fentartsa-e panaszát; kívánja-e a további eljárást s esetleg a panaszlottak megbüntetését?

Az intézők, daczára az eddig hozott és még hozandó nagy áldozatoknak, számos nyomós okból, főleg a hagyományozó iránti kegyeletre, az egyház erkölcsi méltanyosságára és nemes elhivatására tekintettel, a panasztól való elállásban állapotok meg. Csupán az eshetőleges retorsióval szemben kivántatott biztosíték, s miután ez mindenik panaszolt részéről megadatott, az egyház a

¹ Végrendelet nem létében, törvényi czimen, örökösök lettek volna I. atyai ágon: a/ Berde Béla $\frac{1}{4}$ b/ Márkos Ferencz $\frac{1}{8}$ c/ Márkos Juli Bedő Andrásné $\frac{1}{8}$ részben. II. anyai ágon: a/ Márkos Róza Márkos Andrásné fia Márkos András $\frac{1}{8}$ részben.

panasztól elállott, s így a végtárgyaláson az eljárás megszüntetett és a bünyfenyítő eljárás befejeztetett.

A végrendelet érvénytelenítése iránt Márkos F. és társai által 1895 április 2-án beadott keresetre, melyben Berde M. ép elméje a végrendelet keltének idejéből kétségbe vonatik, jogügyészünk elleniratát megtévén,¹ ezek a további periratok 1896 augusztus 17-én ítélet alá a kolozsvári kir. törvényszékhez beterjesztettek.

Számos tanunak úgy Kolozsvárt, mint vidéken kihallgatása, valamint irás és orvos-szakértőknek irásban tett nyilatkozata után a kolozsvári kir. törvényszék 1897 június 1-én meghozta ítéletét, mely szerint felperesek keresetükkel elutasítottak.

A kolozsvári kir. ítélőtábla az első birói ítéletet feloldván, elrendelte több tanunak újabb kihallgatását, az orvosszakértői véleménynek a m. kir. igazságügyi orvosi tanács által való felülvizsgálatát, valamint a peres feleknek a tanuk vallomására és az igazságügyi orvosi tanács véleményére teendő észrevételeinek bevételeit.²

Mindezek megtörténvén s a peres felek észrevételeiket beadván, a kolozsvári kir. törvényszék 1898. évi április 15-én tartott ülésén kihirdetett ítéletével felpereseket elutasította és 4984 frt 60 kr. perköltség megfizetésére kötelezte.³

Ezen ítéletet a kir. ítélőtábla július 1-én hozott ítéletével helybenhagyta a költségek megszüntetése mellett.

A kir. tábla ítélete meghozása előtt a vallásközönység kibékült özv. Márkos Andrásnéval, ki a felebbezéstől elállott volt.

Márkos F. és nővére, Márkos Juli, Bedő Andrásné a kir. tábla ítélete ellen egész terjedelmében, az egyház

¹ Az E. K. Tanács mind a keresetet, mind az elleniratot több példányban kinyomatta s az érdekelteknek megküldötte.

² A m. kir. igazságügyi orvosi tanács 1898. febr. 18-ról igen kedvező, mert teljesen kizártnak mondja, hogy Berde M. a végrendeletek készítése idejében elmezavart lett volna.

³ Ez ítéletet indokaival együtt szintén kinyomatta az E. K. Tanács.

a költségek megszüntetése okán további felebbezéssel éltek. De felebbezett Berde Béla is a kir. Curiahoz.

Mielőtt azonban a Curia az ügy érdemében határozott volna, Márkos Ferencz és nővére is kiegyezett az egyházzal s így ezek felebbezésüket visszavonták.¹

Berde Béla felebbezését fentartotta, oly követeléseket támasztva, melyeket a vallásközönség nem teljesíthetett, de a Curia visszautasította.

Ezzel az 1888. évi szeptember 10-iki végrendelet jogérvényesen érvényesnek mondatott ki s az iratok kiadatván a kir. közjegyzőnek, ez a tárgyalást megejtette, melynek alapján a kolozsvári kir. törvényszék mint hagyatéki bíróság 1899. évi január 17-én meghozta az átadási végzést.

A póthagyatéki tárgyaláson a törvényi czimen jelentkezett örökösök elismerték az 1888. évi szeptember 10-iki végrendelet érvényességét s beleegyeztek, hogy a hagyatéknak annak alapján az egyházra átruháztassék.

Az összes hagyományosok elfogadták a részökre tett hagyományokat az 1896. évi szeptember 22-től járó 5°/_o kamataival, Berde Béla kivételével, a ki azt kívánta, hogy a *korpádi birtok tulajdonjoga irassék reá és fiutódaira s az egyház csak mint várományos, t. i. az első izi fiutódlás hiányában való örökös jelöltessék meg; továbbá, hogy a korpádi birtok haszonvételei az örök-hagyó halála napjától adassanak ki, és e birtok után megállapított regale kártalanítási összegek, mint a birtok tartozékai neki tulajdonjoggal íteltessenek meg; az egy arany évenkénti fizetését nem kifogásolta. Az egyház ennek ellene mondott s azt kérte, hogy a végrendelet helyes értelmezése szerint a vallásközönség mint tulajdonos s Berde Béla és fiutódai mint haszonélvezők tün-tettessenek ki.*

Az így megejtett tárgyalás alapján a bíróság átadási végzésében, Korpád és némely ingók kivételével, az egész hagyatéket átruházta a vallásközönségre azon

¹ A kiegyezés történt: örv. Márkos Andrásnéval 10.000 frtban Márkos F. és testvérével 30.000 frtban.

kötelezettséggel, hogy az összes hagyományokat 1896 szeptember 22-től járó 5°/_o kamattal fizesse ki, özv. Berde Áronnénak és Berde Bélának, a nekik rendelt ingóságokat adja ki.

Berde Béla a regále kártalanítási összeg iránt támasztott igényével elutasított, de a korpádi birtok reá ruháztatott, úgy, hogy elhalása esetén első izi fiutódának tulajdonjoga korlátlan legyen, megterhelve az egyház várományosi jogával s évente fizetendő egy arany fizetési kötelezettségével; e mellett kimondatott, hogy a haszonvételek az örökhagyó halálától fogva Bere Bélát illetik.

Ezen átadási végzés illető pontja ellen mindkét fél felebbezett az ítélőtáblához, t. i. Berde Béla a regále kártalanítást, az egyház Korpád haszonélvezetét illetőleg.

A kolozsvári ítélőtábla 1899 márczius 27-én kelt végzésével az első bíróság átadási végzésének megtámadott részét megváltoztatta; Berde Bélát 30 nap alatt beadandó perre utasította igényei érvényesítése végett. A pernek ezalatt meg nem indítása esetén a korpádi és zsuki ingatlanok tulajdonjoga az unitár vallásközönységnek — annak 1896 szeptember 22-ről folyó haszonvételi joga pedig Berde Bélának fog adatni. A korpádi birtok után megállapított regále kártalanítási ügyével Berde Béla hasonlóan perre utasított. Egyebekben az elsőbíróság végzését érintetlenül hagyta.

Berde Béla a peres keresetet csakugyan beadta a 30 nap lejártá előtt, melynek kedvező kimenetelét reméljük.

A korpádi birtok jövedelme 1896 szeptember 22-től 1899 szeptember 22-ig tett 4926 frt. 87 krt, s ez Berde Bélának 1899. szeptember 15-én átadatott; valamint kezelése alá bocsáttatott maga a birtok is.

OKMÁNYTÁR.

1. sz.

A Berde család nemeslevele.

Nos Gabriel Bethlen Dei Gratia Princeps Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum comes! Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: Quos nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem, — tum vero attentis et consideratis fidelitate, fidelibusque servitiis fidelium nostrorum Dilectorum Agilium Joannis Dienessi de Deményháza, — *Gabrielis Berde alias Bartók* de Zowata, — Stephani Fábian de Kál, — et Andreae Szabó de M. Jára, — quae ipsi nobis, et huic Regno Nostro Transilvaniae pro Locorum et Temporum Varietate — summa cum Animi sui propensione fideliterque exhibuerunt et impenderunt, ac in futurum quoque exhibituros, et inpensuros nulli dubitamus — Eisdem igitur Joannem Dienessi, Gabrielem Berde, alias Bartók, Stephanum Fabian ac per eum Franciscum similiter Fabian de Magyar Belkény — fratrem ipsius Carnalem et Andream Szabó, de speciali nostra Gratia et potestatis plenitudine e Statu et Conditione Libertinali, in qua nati sunt, et hactenus extiterunt eximendos, ac in Caetum et Numerum verorum Regni huius nostri Transilvaniae, et Partium Hungariae eidem adnexarum Nobilium adnumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos duximus; prout annumeramus, aggregamus, cooptamus, et adscribimus Decernentes expresse, ut a modo

verinati, et indubitati Nobiles, ac militares homines praedicti Regni nostri Transilvaniae, et Partium Hungariae eidem adnexarum, de iure, et ab antiqua consuetudine utuntur, fruuntur, et gaudeant perpetuo uti, frui, et gaudere possint; atque valeant. — Pro ampliori vero erga eos Gratiae et Munificentiae Nostrae Declaratione Totales et integras portiones suas possessionarias, et Hereditates Siculicales in Possessionibus Deményháza, Zovata, Kál praedictis in Sede Siculicali Marus existentes, item praedicta Marus Jára in comitatu nostro Thordensi existent. habitas, quas Majores et progenitores sui iuste et legitime possedissent, et ipsi quoque iuste et legitime possiderent etiam de praesenti, verum Litteris et Litteralibus Instrumentis sufficient destitut . . . esse perhibentur — simul cum Toto, et omni iure nostro Regio seu Principali, si quod in iisdem Portionibus possessionariis et Hereditatibus Siculicalibus qualitercunque haberemus, vel eadem Nostram ex quibuscunque Causis Viis, modis, et rationibus concernerent Majestatem, ac pariter cum cunctis earundem, et eiusdem Utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet, Terris scilicet Arabilibus: Cultis et Incultis, Agris, pratis, pascuis, campis, faenetis, silvis, nemoribus, Montibus, Vallibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis — piscaturis, aquarum decursibus molendinis — et eorum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum, et pertinentiarum suarum integritatibus, — quovis Nominis vocabulo vocitatis, de iure et ab antiqua ad praedictas portiones possessionar . . . et haereditates Siculicales, ac dictum ius nostrum regium in eisdem habitum spectantibus, et pertinere debentibus, sub suis veris metis, et antiquis, limitibus existentibus, et praemissis, sicut praefertur, stantibus, et se habentibus — memoratis Joanni Dienessi, Gabrieli Berde — alias Bartok, Stephano et Francisco Fabian, et Andreae Szabó, suisque Heredibus, et posteritatibus utriusque sexus universis Novae nostrae donationis titulo clementer dedimus — et contulimus imo damus, donamus et conferimus — Jure perpetuo et irrevocabiliter tenen. possiden. et haben. Salva iure alieno. In cuius rei memoriam

firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendens et authentici Sigilli Nostri munimine roboratas — memoratis Joanni Dienessi, Gabrieli Berde — alias Bartok, Stephano et Francisco Fabian, — et Andreae Szabó, ipsorumque heredibus et posteritatibus — utriusque sexus universis gratiose dandas duximus esse, — et concedendas, — *Datum* in Civitate nostra Mediensi — Die decima Secundo Mensis Septembris anno Domini Millesimo Sexcentesimo Decimo Quinto — et subscriptum erat a sinistra: Gabriel Bethlen mpr. — a dextra vero Simon Pechi Cancellarius mpr. Erantque altefati Principis Sigillo authentico, et aulico in capsula lignea super cera rubra ductili impresso, zonaque sericea varii coloris eisdem colligato impendenti communitae patenterque confectae et emanatae indorsata vero publicatio erat talis: 1616. Feria sexta proxima post festum sanctum pentecostes in Generali congregatione dominorum regnicolarum trium nationum Transilvaniae et partium regni Hungariae eidem adnexarum in quintum diem Maji proxime — — in — dicta et — — exhibita et publicata sunt praesentes nemine contradicente — Magister Johannes Angyalos mpr.

Berde család leszármazási táblája.

Berde alias Bartók Gábor 1615. sept. 12-én kapta a nemeslevelet Bethlen Gábortól. Unokája: Gergely telepedett Szovátáról Háromszékre Laborfalvára, a felesége jószágába egy 1682. nov. 13-án eszközölt tanukihallgatás szerint. Parajdon volt 3 jobbágya.

BERDE GÁBOR

István

Gábor †

Gergely

Judith (1682-ben még élt)
Szabó Lőrincz

Mihály

Péter

Miklós

Pál

János

Ferencz

lásd a következő lapon

Kálnokra telepedett

abrudbányai tanító
később verespataki lévitaIlona
Kis István

Mária 1749. Szabó József	Pál Kereszt, 1759 oct. 16.	Ferencz szül. 1752., † 1790. Szabó Anna (Biborezfalvi) elvette 1776. márt. 26.	István szül. 1756.		
Sándor (csak leányai voltak) Solymosy Mária	Rebeka szül. 1789. Berde István elvette 1815. febr. 21.	Áron szül. 1787. nov. 27. † 1867. aug. 24. Szász Krisztina elvette 1810. jun. 19. † 1856. jun. 14.	Mózes szül. 1790. dec. 27., † 1877. febr. 16. Márkos Teréz szül. 1796. jul. 30., † 1879. máj. 22. esküdt 1815. febr. 7.	Ferencz szül. 1805.	
	Debora szül. 1811. nov. 14., † 1844. nov. 4.	Áron tanár szül. 1818. márt. 8., † 1892.		Mihály Berecz Róza	Károly Barabás Lina
	Márkos András szül. 1811. oct. 5., † 1884. febr. 9.	Szarvadi Lina	Mózsa szül. 1815., † 1893. sept. 22. Az alapítványozó		Mózes Sigmond Biri
Juli szül. 1837. máj. 5. Bedő András (S.-Kőrispatak)	Ferencz szül. 1840. jun. 8. Erdélyi Róza	Jenő † Béla szül. 1854. Kállai Julia elvette 1893. sept. 22.			Gyula
		Béla László	Ákos szül. 1900.		

E családi leszármazás nem teljes s a Péter ága, a bikfalvi anyakönyv nagyon fogyatékos vezetése miatt, nem is egészen hiteles. Mindkét tekintetben kipótlandók és kiigazítandók. Péter, János és Ferencz atyafiak 2-szor osztoztak 1731. márcz. 28-án Laborfalván, mely osztálylevél megvan a Berde M. családi levelei közt.

BERDE PÉTER

2. tá.

Sándor		Mózes		József		Sándor							
Ferencz állítólag Szacsvára házassodott	Péter szül. 1758. Benke Anna	Mózes † István Berde Rebeka		Zsigmond † 1820. 58 éves korában Koréh Ágnes † 1848. Bikfalvára telepedett felesége birtokába		Klára	Anna	Rachel	Sándor Róza	Ágnes			
László	Péter szül. Ker. 1817. jan. 25. Zajzon Teréz	Miklós szül. 1819. Útó Mária		Julia Vajda József		Mózes † 1883. aug. 3. Salati Ágnes		János sz. 1816. Törökországba vándorolt		József † 1896. febr. 2. Simon Julia		Zsigmond	
László Ker. 1783. márt. 23.	Ferencz Kereszt. 1851. oct. 12. (felső népisk. tanító) Lukács Anna	Róza István József Mari Vilma		Lajos szül. 1858. Szabó Véri Lajos		Mózes szül. 1841. nov. 8.		Róza Simon Sándor		István K. tábl. bíró szül. 1843. oct. 13 Scherfel Julia		Biri Teréz Reznek Gy. Zoltán Pal (Kökös)	
Ferencz szül. 1885. aug. 15. Gyergyó-Alfaluban													

BEDŐ SÁMUEL (S.-Kőröspatak)

Dani	Ferencz mint végzett diák † 1848.	András † 1886. 1-ső Márkos Róza elvette 1844. decz. 31. 2-ik Márkos Julia (a M. Ferencz testvére)		Imre (Laborfalva) elvette 1866. ápr. 1. Márkos Biri szül. 1846. dec. 25.								
1-től András	Biri Dancs Dani (Árkoson)	2-től Ferencz jogász	Amália	József	Béla (érettségit tett 1899. jun.)	Samu	Mária	Róza	Imre	Aladár	Juli	Ferencz

3. sz.

Id. Berde Mózes önéletírata.

Mult időm biographiáját vagy historiáját a következőkben jegyeztem fel:

1-ör. Születtem 1790. deczember 27-ikén Berde Ferencz és Szabó Anna szülőimtől, a kik hirtelen elhalálozván, nem ismerhettem, az árvaság kenyere jutott osztályrészül 15-dik esztendő életkoromig; ekkor elszöktem az udvarhelyi Collegiumba, hogy tanulásomat elébb segélyem, de fájdalom, megszűnt buzgó ohajtásom, mert 1808-ba katonává erőszakoltak és 1809-be Bécs alá maséroztattak a Franczia háboruba; innen 1810-be haza jövök, 12-be újból el kelle menni Lengyelországba Krakkó városáig, onnan Bécsnek, Bécsből Tirolnak, a holy Ispotály várossánál szembeállott a Franczia, folytonosan ellentállás egymást váltotta mindaddig, a mig Ravarédot értük, ott egy kemény csata nekem is egy lövést adott, ugyanezen csatába vitéz tettemért 10 arannyal jutalmaztattam, a legnagyobb ünnepéllyel tétetett, de fájdalom, mert 5 hónapig kelle a szabad egek alatt az ellenséggel szembeállani s miután a győzelem nekünk jutott, ki kellett kísérni Mailánd és szinte Turinig, ekkor békeség lett 1814-ig; ezen hadjárat három évet foglalt magában, az veget vetett 1814-be, ekkor hazaérkeztem és 15-be megházasodtam most életbe levő Márkos Terézsia nőmmel, a kivel csak 9 hetekig leheték; minden nélkül el kelle hagyni és a Rajna mellé Strassburgba hurczolának, noha nem volt semmi ütközet, 10 holnap teltével ismét honn valék mint főkáplár és így megtalálám az elhagyott szegénységet, mert a nekem jutott 25 köböl-féle földörökség soványsága miatt a mindennapi kenyeret is alig vala képes kiadni; belső telkünk csak egy lévén, abból testvérem, Berde Áron illető résziből ki kellett kölcsönvett pénzből fizetni. Szeretett édes fiam 1815-be született, időteltével a nevelés intézetett tartottam legelső kötelességnek, igen, mert hét éves korában kezdetit vette s addig meg nem szűnt, mig az Erdélyi

tudományokat be nem végezte; rajtam pedig fönnmaradt a zsarnok katona-hatalom 1840, azaz 32 esztendeig.

Ennek szüntével kiléptem a polgári életbe és Sepsí 32 közönség Bodzai birtokának biztosa voltam 9 esztendőig, ekkor beállott az 1848-diki nehéz idő, Szengyörgyön laktam, a város egyszájjal kiállt Századosnak s azzal 300 nemzetőrt kezemre adott Agyagfalvára elvezetés végett, a honnan a hadvezértől hazarendeltem, a hol hasznos szolgálatot teendő voltam, mert a raktár rám bízott s ugyanannak lehető felszerelése; törvényes hadnagy 68 fr. havi illetékkal, kineveztettem; ezen állomásba csak 6 holnapig leheték, a tudvalévő ellenség megszüntetése s ugy minden ingó javaimat feldulása s mintegy 3-szori tűzvész, mert 841 és 47-be tűz áldozatja valék s nem mellőzhettem, hogy ezen sajnos csapáshoz hozzá kell adnom 1834-iki velem történt elárulás következtében halálos ítélettel intéztetett az Ausztriai császártól, a vád a volt, hogy minden engedelmességét megtagadtattuk a Székely néppel. S ezen hamis vádra katonai erővel hurczoltattunk a Vásárhelyi fogházba üdvégy Kelemen Lázár és pap Beder Beniám barátaimmal, a legszigorubb bánást gyakorolták ránk mindaddig, a mig herczeg Estéi Ferdinánd személyes kihallgatása után bocsátattonk el minden bűn és büntetés nélkül, saját költségemen 28 hét teltével jöhettem haza.

Csak ezen kölcségem is mintegy 400 forintot foglalt magában. S mindezek után Háromszéki esküt Székező birója voltam, sőt ide még eddig be nem értvén 1848-ban és 60-ban pót követt voltam, melyeket mind ezen körülirtakat azon ohajtásommal jegyzék föl, hogy édes fiam vagy egyenes utodom juttassa köztudatra, hogy találjon igazságszerető jó honfi székelyre. Ezen jegyzékem szinte végget éré 1872. év elején.

Ezernyolczszáz harmincznegyedike

Deczember holnapja huszonhetedike

Két és három óra lett következése,

Hogy Kézdi Vásárhelyet légyen időnk töltve.

Kelemen és Beder valamint a Berde
Mind a hárman esénk nagy rabság kezébe,
A mikor is minket a sok fegyveres nép
Oly keményen örzött, hogy szívünk méltán vért.

Estélyi Herczeg Ferdinánd
Kegyesen tekintett ránk,
Huszonyolcz hét teltével
Haza jövénk békével.

Id. Berde Mózes szerzeményeinek sajátkezü összeírása.

Folyó év 1871 Mulhatatlannak véllém, hogy több idő óta kettőztetett szorgalmunk s kapcsolatba lévő éjjel nappali szerzett fekvő birtokot és felkelhető össze ne jegyezzem, melyek az alábbirt módon következnek:

u. m.

Szám	<i>Felső határ.</i>	Véka
1	A mart felett a Komollóra feljáró ösveny mellett örökös Simon György szomszédságában	8
2	A hosszú mocsárba Balogh Ferencz szomszédságába	5
3	A nagy árokba egy borozdán öt darab, ebből a külső három vásárlott örökös Berde Péter szomszédságában	16
4	A nagy árok végén Bartha Bálint szomszédságában	8
5	A komollai alsó határba Halom megetti helybe Komollai Harkó Márton szomszédságába ...	13
6	A kis ároknál, az irt árok szomszédságába	3
	Öszveg	53
	<i>Középső határ.</i>	
7	A temetőnél Zsigmond Károly mellett	4
8	A szoros nyomásba mindkét felől a Korodi fiak	4
9	Ugyanott Kis-Pál Feri mellett	6
10	Az ugynevezett kilyéni utra jövőre Babos János mellett	8
	Összesen	22

Szám	<i>Alsó határ.</i>	Véka
11	A Márkosok kertjire jövő Jó András mellett	4
12	A nagy ösveny kelőbe Szt. Iványi Antal mellett	14
13	Világ vége nevű helyben Zsigmond Károly mellett	6
14	A szás uton küjel Demáj György szomszédságában	11
15	A Szt.-Györgyi utnál Miklós János mellett	5
16	A halomnál kettő egymás mellett Zétal szomszédságába jöllehet örökség volt, de száz forinttal vettem meg	20
	Összesen ...	60
<i>Következnek a vizen innen és túlvalók.</i>		
17	A hót viz között Márkos András mellett	6
18	A felső szegetbe mellettem	8
19	A laborfalvi pázsinton Bus árok mellett Ráduly szomszédságába	6
20	A pázsint szegin kaszáló sarjustól	2
21	A Bodor tavánál szántó véka	5
22	Felyebb kettő egy borozdán Csomó mellett kaszáló	2
	Az összeirt szántóföldek összves summája 40 köből. Ennek köble 120 frt. p. Summája 4800 frt. Három szekérre való szénahely ... 200 frt.	
<i>Következnek a telkek.</i>		
23	Egy belső épületes telek északról Bartha Bálint mellett nyugatról Berde Miklós, délről a Völgy pataka, melyen vagyon egy 4 osztályu ház zsendely fedelű, mindennel a legjobban ellátva, becsára frt. kr. ...	13
24	Egy kettős sertéspajta árnyékszékkel	20
25	Egy két odru csűr, mellette lévő szekér szinnel, alsó padlással, jól ellátott kapukkal	250
26	Egy négy osztályzatu istáló zsendely fedelű	250
27	Egy két szobájú pinczével ellátott korcsma egyedüli örökös joggal használandó, jól ellátott épület	300
28	Az udvaron egy kut, csigával ellátva	200
29	Az említett telek körüli fenálló erős deszkakertek mintegy 300 öl	200
30	Az említett telek Egy puszta lakható telek, melynek szomszédja egyfelől a Völgy vize, másfelől Szász János	200
	Összesen ...	1420

A tul és inneni lapon feljegyzett javak jöllehet mind szerzemények, de egyszersmind megváltozhatatlan örökségek is, melyek aránti nőmmel együtti végintézetünk és édes fiam belé nyugovása s nekünk pedig halálunk utáni végrendeletünk csak is azután veheti kezdeteit ennek, hogy melyik Colegyom legyen tulajdonosa, abba az érdem és igazság határoz.

A felvett javaknak összes Summája teszen 7140 frtot p.

4. sz.

Versek.

Unitár. Collég. olvasóegylet »Serdület« cz. kebli lapjából 1835. évből.

Lelkesítés.

Föl Barátim' föl magasra,
Int a Kornak angyala.
Igy virad föl valahára
Honunk bíbor hajnala.
Boldog Honba helyhetének
Hős karu Eldődeink,
Kikhez bitort utódoknak
Hatolnak Sohajjaink.
Nem kell hát vivni mi nekünk
Golyóvihar közt lakért,
Kardjuk után mi aratyuk
Méltatlan a pályabért.
Méltatlan; ők megboszulták
A Hon duló angyalát,
Megtörték a vad osmannak,
És a Németnek nyakát.
Megórzék, ők a bajnokok,
A hon tiprott Elemét.
Nem engedék megsértetni
Szabadságuk Szellemét.
Hahjde mú gyávák, és pulyák,
Saját magunk ástuk a
Sirt, a melybe legörnyeszte
Honunk fürde Zsarnoka.
De, Föl Barátim! magasra,
Int a Kornak Szelleme,
Fegyvermoraj közt robogjunk,
vívjunk hősül ellene.

Vivjunk, vivjunk, föl Barátim!
 Jogunk, nyelvünk ügye hív.
 Sirba fetreng, hahj be régen
 Kőnyezi a Magyar Szív.
 Föl! vivjuk ki e pár nagyot,
 Görnyedt honunk elemét.
 Tűzzük honunk ormaira
 Önkény dulta szellemét.
 Föl magasra! Föl Barátim!
 Int a kornak Angyala,
 Igy virad föl valahára
 Honunk dicső hajnala.

Berde Mózes.

Kosciuskohöz.

Hósi pálya volt a Béred,
 Honod bajnoka;
 Szabjad mennykövét érezte,
 Éjszak zsarnoka.

Bombák, s gollyók özönében,
 védted honodat;
 Nem engedted letiporni,
 Egi jogodat.

Pusztitva Szorád szanaszét
 Tűzzel az orosz;
 Rémmel tölté tüzes karod,
 A vitéz Poroszt.

Vitéz karod biztosítá
 Honnod, hogy Ege
 Derülendő; Szétoszlandó
 Borus Fellege.

Haj de pusztá lón a remény;
 Mint a Sir kebel. —
 El enyésze, s jéggé fagya,
 A lengyel kebel.

Mert az éjszaki Zsarnokok
 Katalin alatt —
 Varsó táján, földre sujták
 A hős csapatot.

És a hős Kosciusko is,
 Földre görzsede
 Kit az Ég a mostoha Ég
 Hahj meg bünhöde.

És rablánczokba füzete
Észak Zsarnoka ;
Láncz zőrej között pejhedél
Holt hon bajnoka.

De le rázád és átfutál
Messze tengerig ;
Futtodba, hős magvat szórván
Tuli nyugotig.

Vaschingtonnal le tiprád az
Önkény angyalát ;
S föl derítéd, a szabadság
Bibor hajnalát.

Berde.

5. sz.

Petőfi Sándor levele Berde Mózsához
1849. márczius 24-én.

Szalonta, márczius 24. 1849.

Kedves czimborám, mindenek előtt rettentő szépen kérlek, küld el e levelet Bemnek a legelső alkalommal, de el ne feledd, áldjon meg mind a hetvenhét isten. Rám bizott leveledet átadtam Vörösmarti képviselőtársadnak szoros meghagyással, hogy azonnal az illető kezekbe szállítsa; magam nem tehettem ezt, mert este értem Debreczenbe s másnap korán reggel eljöttem. Ugyanez okból nem tudakozhattam ki azon dolgokat, a miket Csányi bátyánk bizott rám, hogy igaz-e Majtényi agyonlövetése stb. Ugy szólván senkivel sem beszéltem az egész Debreczenben. Ismétlem kérésemet, hogy e levelet azonnal odább lóddítsd, a mint lehet, Csányi bácsit tisztelve tisztelem, téged öllelek s vagyok

őszinte barátod

Petőfi Sándor.

NB. A Háromszék történetére vonatkozó, általad megígért adatokra pediglen nagyszerűen számolok.

Czim : Berde Mózsá barátomnak Kolozsvárott, Csányi László orosz k. biztos urnál.

6. sz.

**Gróf Batthyány Lajos rendelete Berdéhez
1848. szeptember 23.**

722

Eln.

Miniszterelnöki rendelet.

Melynek erejénél fogva Berde Mózes képviselő urat megbizom, hogy B. Vaÿ Miklós korona-őr és erdelyi kor. biztos urral egyetértőleg a haza védelmére kiáltandó katonaságnak toborzás és önkéntesek szerzése által, vagy pedig felkelés útján, minél előbbi öszvegyütését a hatóságoknál előmozdítsa.

Ugy arra is, hogy a haza vészes körülményeiben minden reactionarius törekvést, unio elleni mozgalmat, kormányzás elleni bujtogatást és népcsábítást, lehető legokoszerűbb, és célirányos módokon meggátoljon és ártalmatlanná tegyen. — Szóval: mind-azt, mi a haza megmentésére, s a felelős kormányzás könnyítésére, s elősegelésére szükséges megtenni hazafi szoros kötelességének ösmérje.

Eljárásának folyamatáról és eredményéről időnkénti tudósítását elvárom.

Kelt Pesten, Szeptember 23-án 848.

Miniszterelnök

Gr. Batthyány Lajos.

Külczim : A miniszterelnöktől 722/Eln. Berde Mózes képviselő urnak. Hivatalból. Pesten.

7. sz.

A honvédelmi bizottmány Berdét Csány mellé rendeli
1849. márczius 17-én.

3391, 3409

E.

a)

Nyilt rendelet Berde Mózsza képviselőnek!

Csány László országos főbiztos ur jelentése folytán az Asztalos Pál halála által ujólag oldala mellé egy korm. biztos szükségeltetvén, értesítettik ön, miképpen a nevezett orsz. biztos urrali működésre, kormánybiztosi hatalommal felruházva, kiküldetett. Jogositva érzi magát a honv. bizottmány, ön hazafi jellemét s a körülmények kellő ismeretét tekintetbe véve, ezen kiküldetéstől — melynek főfeladata Csány László orsz. főbiztos urral egyetértve, közhaszonnal működni — a legszebb eredményt várni.

Debreczenben, Martius 17-én 849.

A honvédelmi bizottmány nevében,
az elnök távollétében

Nyárj Pál

h. b. t.

Hátirat: Brassó, Márt. hó 30-án 849. Elküldeni Berdének. Csány.

b)

3391, 3409

E.

A honvédelmi bizottmány
Csány László országos főbiztos úrnak.

Asztalos Pál képviselő halálát méltó fájdalommal vévén a honv. bizottmány, egyszersmind tudósítja orsz. főbiztos urat, miként helyébe — javaslata szerint — Berde Mósza képviselő küldetett ki.

Debreczenben, Martius 17-én 849.

A honvédelmi bizottmány nevében,
az elnök távollétében

Nyárj Pál

h. b. t.

Hátirat: Brassó, Márt. 30-án 849. Nro 2. Tudomásul. Csány.

8. sz.

Csány L. levele Berdéhez Nagy-Szebenből
1849. márcz. 23.

Szeben, 23/3 49.

Kedves barátom!

A gabona raktáraitra nézve Kolozsmegyében az intézkedés nem nehéz, mert vannak épületek Kolozsvárt is, másutt is arra fordíthatók — a többi megyékben, melyek az ellenségtől tiszták tökéletesen, úgy hogy az oláhok megrohanásától sem lehet tartani, a fuvarozás tekintetéből több helyekre szükséges hordatni a gabonát — vannak most elhagyott épületek, melyekbe a lakosok vissza nem költöznek, azokat használjuk fel, ha valamelyes kőmives vagy más igazítás lenne szükséges, annak eszközlését rendeld meg az illető hivatalnokoknál — olyan megyékben azonban, mint például Alsó-Fejér megye — hol az oláhság, az ellenség közel léte miatt még nagyobb tömegekben mutatkozik, a gabona biztosabb helyekre hozandó katonai őrizet alatt — és szintén katonaság által megakadályozandó, hogy az onnan az oláhság által el ne raboltasson.

Mint mondják itt iszonyatos rablás történt — az álladalomnak a hirlesztelnél sokkal csekélyebb a nyerevénye — a városra vetett adót, pénzhiány miatt, vonakodik fizetni a polgárság — mint mondják, a pénzt Oláhországba küldötték — a pénztárak üresek — még a kötelezvények is hiányoznak. Mit lehet, lefoglaltatok s intézkedek a körülményekhez képest — hirdeteményemből körülbelől látni fogod a szellemet, miből kiindulok.

Több napokig kellett itt és Brassóban maradnom és utóbb téged barátom ide hoznom — ide ember kell. Gondolkodjál egy emberről, kit én kérhessek magam mellé Debreczenből. Öllelek, megyek amint mehetek — az estve azt gondoltam lebetegszem, de ma jobban vagyok; igaz barátod

Csány.

Külczim : Berde Mózes kormánybizt. urnak. Megbízatik, hogy futár Kutzka János urat elegendő pénzzel lássa el nyugtatvány mellett. Kelt Szebenben, 24. márt. 849. Dobozy őrnagy, Kolozsvárt.

A tulirt levélben megküldötte a »Szeben város lakosaihoz« 1849. márcz. 24-én intézett felszólítását is nyomtatásban, mely megvan e levélben most is, s mely így kezdődik: »Ármány és árulás boldoglétnek alapja nem lehet...«

A Plakatumokat megleled — azokból tapasztalod intézkedéseimet. Némi contradictio látszik a Brassó és Szeben vidéke közt lenni — igaz — az a helybeli viszonyok miatt van. Most már Uniformitast lehet behozni Szászváros, Segesvár, a többi kisebb helyek, városok mind intézkedést követelnek.

Orlát nem csatoltathatik Fogarashoz — inkább magába kormányoztassék ideiglenesen.

Az adó 1 millió — a kölcsön szinte egy — mindkettő katonai erőt követel a behajtásnál.

A tisztviselők választását rendezd el törvény értelmében — de a követekét halaszd.

Vitriol-Salpeter savanyt Acrilo urnak indítottam. Dobokay alkalmatlan szájhős egyéniség — sem ir, sem küldi mit rendeltem.

Donát K. biztosnak — Brassóba — többire Mitte sapienter et nil, ei dixeris.

Csány.

Berde hátirata: »Csány L. th. b. ur utasítása de april 22. 849.«

9. sz.

Csány László levele Berde Mózsához.

Szeben, 28/3 49.

Kedves barátom! Egész nap munkában, második éjet töltöm dologban és kevés eredménnyel. Ezek a gonosz szászok — és rá a mindenfelől mutatkozó rendetlenség!! — azt gondoltam Peruba jövök, és majd kihuznak a pénzért. Az egyes embereknek van annyi mint a polyva, altiszteknek is ugy hallom Equipagejok van — de a seregeket nem tudják díjazni — holnap Brassóba megyek, — legfellebb egy napi késedelem után visszatérek — itt Bemmel, ki távozni fog Magyarhonba, sok dolgom leend elmenetele előtt.

Bizony nem tudom kibírni ezen óriási munkát — minden perczet dologban töltök és alig van eredménye, pedig tapasztaltad, hogy ott fogom meg azt, hol kell, de nincs mondom eredménye, mert a sok eltávozott gazember meghiusítá munkámat — aztán más ezer baj is — azoknak, kik az ellenséget elkisérték javaikat sequestraltatom, a becsületes, derék Bélydy Ferencznek testvére is ezek közt van, s egyike a rosszabbaknak.

Okos ember is vagy, szorgalmas, munkás ember is. Mit mondjak? Semmit, tedd a mi szükséges — ha visszatérek, jönni fogsz ezekhez a kedves szász sógorokhoz.

Nagy szerencsém, hogy Dobozy elkisért, mi ördögöt tennék magam, nem lenne, ki legkevésbé segítségül szolgálna, mert ezek a dicasteriálisták! Dass Gott Erbarmes!!

El fogom őket, azaz minden hivatalokat szállítani Kolozsvárra. Szörnyü költségbe kerül — lesz-e és hol a lakásuk — a hivataloknak helye leend elegendő a Bánfi és a Gubernium házában.

Talliánt köszöntöm sokszor, várjon meg, ölellek, hü barátod

Szeben, éjfélt után 2 órakor, 28. Mart. 1849.

Csány.

Külczim: »Az Erdély orsz. tellyhtlmu Biztostól Kormány Biztos s országos képviselő Berde Mózes urnak. Kolozsvárt.«

10. sz.

Csány L. Berdét N.-Szebenbe küldí kormánybiztosnak.

733/849.

Berde Mózsas kormánybiztos urat, azon jog és hatalom folytán, melly reám ruháztatott az országos honvédelmi bizottmány által, küldöm ezennel kormánybiztosnak, Szeben, Brassó, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, Szeredahely, Kőhalom, Nagy-Sink, Ujegyház és Szászváros Székekben, felruházván teljes hatalommal őtet, velem egyetértőleg működendőt.

Megvárom tehát az érintett hatóságoktól, és ezeknek tisztségétől, hogy nevezett kormánybiztos ur rende-

leteit a legnagyobb pontossággal és buzgalommal végrehajtsák, s egyszersmind felelőség terhe alatt erre el is kötelezem.

Kelt Kolozsvártt, Április 16-án 1849.

Egyesült Magyar- és Erdélyország
tejhatalmu országos biztosa

P. H.

Csány László.

11. sz.

Csány L. igazolásra hívja fel Berdét.

180.

Közl. E.

A közmunka- s közlekedésügyi ministertől.

Berde Mózes urnak!

Önnek Asztalos Pál barátom elhunytá után, oldalam mellett a királyhágóntuli részekben a haza ügye körül bebizonyított szolgálatai — később Szebenben mint kormánybiztosnak is soha panaszra alkalmat nem adott eljárása, okul szolgált nekem arra, hogy a közlekedési minisztériumnál igénybe vegyem önnek szolgálatát — s azért önt Tanácsosnak kineveztem.

Azonban Junius 9-én történt kineveztetése után Junius 11-én Márczius tizenötödike 45-ik számában, Ön által Háromszéken tartott olyan beszéd jelent meg, hogy én, ki egyébiránt a jelen időkbén gyakran felmerülni szokott gyanúsításoknak bizonyítás nélkül fontosságot adni nem szoktam, ezen felelős szerkeztőségü hirlapban a nyilvánosságnak átadott beszédet úgy tekintem, mint árulóink iránt hűségnek — hazánk szent ügye iránt pedig hűségtelenségnek vétkes tanuságát: — azért öntől igazolást követelek; igazolást követelek: hogy ártatlansága esetében elégtétel adattassék önnek, — vagy, ellenkező esetben én a szerint intézkedhessem, a mint a haza iránt soha még senki által kétségbe nem hozott és nem is hozható hűségem érzetében kötelességemnek ismerendem.

Kelt Pesten, 1849-ik évi Junius 13-ikán.

Közmunka- s közlekedésügyi miniszter

Csány László.

12. sz.

Boczkó levele Berde M.-hoz.

Barátom! Folytasd továbbá is kormánybiztosi hivatalodat. Midőn hazánk veszélybe forog, kivált ott, hol a veszély nagyobb, hol tanácsunkkal, erélyes fellépésünkkel jót tehetünk, hazánk megmentését elősegíthetjük, hivatalunkról lemondani nem illik, nem szabad.

Én öreg ember vagyok. Nékem nyugalom kellene. Örömmel, elszántsággal viszem a reám ruházott terhet. Magánérdeket felejtve, most egyedül hazánk megmentése lebegjen szemünk előtt; ez légyen azon egyedüli cél, mely felé törekvésünket, működésünket czélszerűen intéznünk kelletik.

Magyarországon vett tudósítások szerint a dolgok jól állanak.

Szőny alatt (Komárom megyében) a nagyszámu osztrák sereg visszaveretett, nagy veszteségével. Miskolcz, Szolnok és Debreczen közötti vidéken a Muszka sereg szinte megveretett Dembinszky, Visoczki és Perczel által. Az Orosz Kassa felé huzódik vissza. Nemcsak fegyvereink, de a cholera is pusztítja őket, mindennap százanként halnak el. Nem győzik temetni. Oroszországban a francziákat a tél pusztította, itt a nyári melegség fogja szövetkezve fegyvereinkkel, tönkre tenni, megsemmisíteni. Ismétlem, folytasd hivatalodat, ne hadd el állomásodat, félelem által ne engedd magad vezéreltetni.

Kolozsvár, Jul. 16-án, esvéli órákban.

Isten veled. Barátod

Boczkó.

Külczim: Berde Mózsa kormánybiztos urnak. Szeben.

13. sz.

Csány Ferencz elismervénye.

Alulirt ezen irásom által elismerem, hogy szebeni kormánybiztos Berde Mózsa ur levéltára, az országos biztosi levéltárba, lepecsételve betétegetett legyen.

Kolozsvárott, julius 27-én 1849.

Csány Ferencz
levéltárnok.

Eredetije a Berde M. levelei közt.

14. sz.

Berde Mózsa kimutatása az állami pénzekről
1849. augusztus 19-én.

Sorszám	Bevétel és kiadás ideje	K i m u t a t á s 1849-ben	Bevétel		Kiadás		Bizonylat
			Rft	pp.	Rft	pp.	
	1849						
1	ápr. 16.	Kolozsvári álladalmi pénztárból	1000	—			1
2	Jun. 27.	Mikétől a Szebeni álladalmi pénztárból	200	—			
3	Jul. 13.	Szebeni harminczadtól	9700	—			3
4	Jul. 19.	Szászsebesi adótárnoktól	665	45			4
5	máj. 8.	irodám teljes felszereléséért			150	—	
6		több rendkívüli előfogatra és úti költség			295	19	
7	Jul. 15.	Koczo térparancsnoknak ...			6000	—	7
8	aug. 19.	a Szalárdi fürdőben a világosi fegyver letételével érvénytelenítettven a Kossuth bankjegy, a fenmaradott 5120 Convent Rftot, vagyis 5 d. ezeres, és 12 darab 10-es bankjegyet megégettem pipa mellett, hogy ok nélkül ne hordozzam és őrizzem				5120	—
			11565	45	11565	19	

Jegyzés: az álladalomnak soha más pénzt kezemre nem vettem elvből, ezeket pedig a pénztár távollétében kellett tennem. Még csak a fizetésem sem vehettem ki, Kossuth bankjegyből állván az egész összeg.

Kelt a Szalárdi fürdőben auguszt 19. estve 9 órákor 1849-ben

Berde Mózsa.

Külső lapján czimirat: Kimutatás az álladalmi pénzekről.

Berde M. elítéltetése.

Kolosvári lap. 1852. máj. 13. 371. sz. (1481. l.)

A haditörvényszék 41 politikai foglyot ítelt el Budapesten 1852.

Ezek közt a sorban:

4. »*Berde Mózes*, erdélyi, háromszéki Laborfalvi születésü, 35 éves, unitárius, nőtlen, uradalmi ügyvéd, ki 1848-ki júliusban háromszék széktől a magyar országgyűlésre követnek választatván, ugyanazon év sept. 20. Pestről választó járásába mint biztos a végre küldetett, hogy ott a határőrségre kötelezett és nem kötelezettek közt kiütött versengést kiegyenlitse, magát 1849. martiusban Csányi forradalmi kormánybiztos által ennek kolosvári helyettesévé rendeltetni s 1849. 14 (igy) N.-Szebenbe kormánybiztossá neveztetni engedé, mely minőségben ott a csász. orosz seregnek 1849-iki júliusban Erdélybe történt benyomulásáig hivataloskodott, a mikorig (igy) ministeri tanácsosságra emeltetett s ezen idő alatt a forradalmi kormány érdekében mind saját nevében parancsokat adott ki, mind a cs. k. ausztriai utalványok Magyarország közjövedelmeire el nem fogadása, a menekült lakosok jószágainak a Status számára lefoglalása, a szászok és oláhok részéről halállos büntetés mellett a fegyverek beszolgáltatása, ujonczadás, a nemzetőrség felállítása s az ausztriai színek és czimereknek magyarral felcserélése végett minden középületeken, hogy mint ő hozzá tevé, a nép lássa, miszerént az a zsarnokság véres igájától felszabadult.

Magyarország függetlenségi nyilatkozatának megünneplése, a lázítóknak rögtönítő szék eljárással való fenyegetése, a magyar hadsereg számára adandó fehérnemű s egyéb segély kérése végett Kossuth és Csányi által kiadott rendeleteket kihirdeté«.

hadi törvényszékben szótöbbséggel íteltetett, hogy mindnyájan felség-

árulási bűnösök és így az 5. haditörvényczikk értelmében egyben hangzólag az 1849. jul. 1. kelt proclamatióval, vagyonuk elvesztése mellett a forradalom által okozott károk megtérítésére — *kötél általi halállal* büntetendők. Ő Felsége 1852. mart. 27-én kelt legfelsőbb határozatával 41 felségárulási bűnösre kimondott halálbüntetést elengedte s az időleges büntetés kiszabását a 3. hadtest parancsnokságra bizta, mely a vagyon elkobzás fenntartása mellett várfogságot szabott, és pd. némelyekre 10, másokra 6. 4. 2 évet. — Berde, Dósa Elek, Mikó Mihályra 4 évet. (Lásd Kolosvári Lap 1852. máj. 11. 370. sz.)

NB. A 41. közül még erdélyiek voltak:

Dósa Elek, mert 1849. apr. 19. Csányi által Brassóba kormánybiztosnak neveztetett;

Gr. Eszterházi Mihály, 69 éves;

Fábián Dániel, 40 éves ref. pap, kézdivásárhelyi képviselő;

Mikó Mihály, 32 éves Csiki kormánybiztos.

16. sz.

a/

Kökösi Nagy József levele Berde Mózsához.

Bukarest, 29. Január. 1868.

Tisztelt jó Rokon!

Nem fejezhetem ki örömömet, midőn megtudtam, hogy Budai lakos vagy, és egy oly állásban, a melyben Hazádnak és Nemzetednek ügyében fáradhatsz, én, ki nemes szivedet és jó lelkedet esmerem — az igazság szeretetedre pedig itt is vagynak Magyarok, kik jól emlékeznek, — és minden, a ki téged esmér, megelégedéssel emlegeti nevedet.

Már most saját ügyemre térek, ugy hiszem fogsz emlékezni az osztrák Kormány azon eljárásáról, mit erányomban elkövetett Törvény ellen. — Várva a kedvező alkalmat, a mi valahára megérkezett és így én is hivatkoztam az 1867-dik év 9. Junius, kinyilatkoztatott —

konfiskált javak visszaadásáért. Összes követeléselem tesz 48,129 ft pengő Pénzt, a m. igazságügyminiszteriumhoz felküldött folyamodványomat másolatban ide melléklem átnézés végett — ugyan ide melléklek egy hitelesített meghatalmazást — mind ezeket kérlek, légy szives átvizsgálni és nézeted szerént a szükséges lépéseket elrendezni — e tárgyban 20-ik Deczemberről, 1867. év, hozzám intézett levelét egy Pesti ügyédnek veled tudatni ohajtom. Mivel én ezen uri embert nem esmérem — Kovácsi Kovách Josef köz- és váltóügyvéd, Városház-tér 8. szám Pesten, az említett ügyvéd igéri, hogy követeléselem megsürgetését, és kidolgozását magára vállalja — én ezért az illetőnek 8000 ft. ígértem, ha a maga költségén, nekem az egész követelésemet kieszközli, — ere egy második levelet kaptam, hogy a feltételt elfogadva — csak a meghatalmazást hitelesítve és körülményes értesítést — kívánva, hogy a történeteket tanulmányozhassa és ekkor mindent el fog követni, hogy az egész követelést érvényesítse. Minthogy én nem tudhatom, hogy lehet-e bizni ezen emberbe, nem-e valami kávéházat leső rest munkás és jó kártyás, a ki nekem utóbb kelemetlenséget okozzon, — sajnálom, hogy ezt meg kell említenem, hogy szegény hazánkban a mivelt osztályban a legmesterkétebb csalások és huzás vonások történnek — ugy hogy most nagyon kell vigyázni, míg egy igaz lelkü embert lehet találni — ez mind a jó osztrák Kormány műve. — Ezért kérlek, mivel te ott helybe vagy, tanuld esmerni azon embert, hogy lehet-e benne bizni — ha nem lehet — ekkor légy szives Résző Ensel Sándort felszólítani, a ki lakik Pest belváros Lövész utza 8. szám, ez ajálva van nálom, mint fáradhatlan derék fiatal ember — beszélj véle és ha jónak látod, ad által neki az ügyet. Ezért nem irtam nevet a meghatalmazásba, mivel nem tudhatom, kinek lesz átadva, ha el lesz határozva, akkor te légy szives annak nevét oda írni, ki az ügyet átveszi. — De sokkal nyugodtabb lennék, ha magad elvállalhatnád a fen említett követeléselemnek kieszközölését azon feltétellel, a mint említém — ha ez történne, ugy hiszem, hamar czélt érnék. Ezért

kérlek is, ha csak lehet, teljesítsd érettem az én kéresemet, — tudósításodat minél előbb elvárom, maradok honfiúi tisztelettel

igaz rokonod

Nagy Joseff.

Az igazságügyi minisztérium számát is ide melléklém.

b/

Folyamodása az Igazságügyi minisztériumhoz.

Bukurest, 1867. szept. 26.

Nagy Méltóságú magyar Kir.

Igazság ügy-Miniszterium!

Magyar hazánk alkotmányos Törvénye, Királyunk ő Felsége nemes példáját követve, lehetőségig törekszik azon sebeket orvosolni, mellyeket az absolut Kormány-nak eszközei kimélet nélkül ejtettek nemzetünkön s annak egyes tagjain, még akkor is, ha valaki azon rendszert ténylegesen meg sem támadva, csupán politikai gondolkozásmódja avagy társasága által oly szerencsétlen volt mindenütt gyanuskodó, igazságtalanul üldöző figyelmüket magokra vonni. —

Én alólirt Háromszéki Kökösi születésű Nagy Josef, mint Szabó mester letelepedtem Bukurestben 1844-ik évben 's némi szorgalom 's ildomosság által üzletemet foltonosan nagyitva 1852-dik évben virágzó ruhagyárt tartottam Bukurestben, melyben 16—20 legényig szakadatlanul foglalkoztattam 's ha tiszta évi jövedelmemet 1500 aranyra felvetem, az igazsággal semmi ellentétbe nem lépek, mivel tudniillik akkori időben Bukurestben csak épen Klenk szabómesternek üzlete emelkedett nagyobbra az egyénnél 's bátran mondhatom, hogy ezen mesterségben itt Bukurestben én foglaltam el a második helyet, valamint azt az egész ide való polgárság tudja. — Ha magyar létemre elsőséget adtam a magyarokkali társalgásnak, ez magában semmi felségsértés avagy büntény nem lehetett; mindazonáltal a

kémkedésnek kész szolgálai engemet is feladtak, mint forradalmárt és 1852-iki Januárus 1-én a Bukuresti cs. Kir. ügynökség elfogatott 's hét napig fogva tartott. — Januárus 7-én elbocsátatván, egészen Április 7-ig szabadon voltam, midőn rögtön rendeletet kapék vagy önkényt a szebeni cs. Kir. országos törvényszék eleibe állani, vagy fogolyként oda kísértetni. — Választásom nem lévén, Tordai Anna törvényes nőmmel együtt, a ki maga is vád alatt állott, Szebenbe utaztunk, a hol Április 16-án megérkezvén, azonnal elfogattunk a cs. Kir. rendőrség által 's börtönbe tartattunk. — Szövevényes 's más egyénekekkel párhuzamosan haladó büntényi vizsgálatom eltartott 1855-iki február 3-ik, melly napon felolvastatott én nekem a nevezett Országos Cs. Kir. törvényszéknek azon ítélete, melynek tartalma szerént 15 évi várfogságra íteltettem 's nemsokára Therezienstadt várába szállittatván, csakugyan 1857-iki Május 14-ikig szenvedtem egy igazságtalan fogságnak minden gyötrelmeit, mellyektől azon időben felséges császári közbenbocsánat által valahára megmenekültem, kénytelen lévén tulajdon magam költségemen Bukurestbe hazautazni.

Nevezett nőmnek sorsa az egyimtől elválasztatván, e jelen kérdésben reám nézve érdekkal nem bir és azon okból teljesen mellőztetik. — Mesterségem hajdani terjedelmét 's üzletét bebizonyítandó *A*, és *B*, alatt mellékelt két okmányt, mellyeknek egyike 1500 arany évi jövedelmemet, második pedig ruhakelmék vásárlását 's arányait tünteti föl, a miből kiviláglik, hogy egyetlen egy kelmerendelésnél 's egyetlen egy háznál 2000 ft. árut vásároltam 's készpénzben kifizettem. — Fogságom idejében azonban történtek a következők:

1-ször. Egész vagyonomat távollétemben a cs. kir. ügynökség 1852-diki October 5-dikén *C*. alatti leltárban összeírta s 4343 Piaszter 30 parára avagy $135\frac{23}{2}$ cs. kir. aranyra becsültette, holott legalább négyszeres értéke volt 's sok portékám a leltárba belé sem iratott, a becsü emberek esketve sem valának, 's több efféle rendetlenség történt; azután pedig, midőn el sem voltam ítélve,

még ugyanazon október hóban portékámat árverezés alá bocsátották, mellynek eredménye *D.* alatt mellékelt jegyzőkönyv szerint 5198 Pit. 14 para, avagy $168 \frac{1}{2}$ cs. kir. arany 14 régi ezüst huszassával számítva; 802 frt. 48 krajczár, melly a cs. kir. Konzulstól átküldetett Szebenbe 's a mint nekem minden kimutatás nélkül, a börtönben mondták, részint személyem, részint nőmnek börtönbeni tartására elköltetett, a nélkül, hogy tudnám, mi maradott meg belőle 's mi jogom lehetett ezen pénzről rendelkezni, holott mellékelt *E.* alatti csatolvány szerint a cs. kir. kerületi pénzügy igazgatóság nekem kijelenté 1856-ik Deczember 18-án válaszával, miszerént lefoglalt vagyonom nem fog az álladalmi kincstár számára levonatni. — Tehát először is szenvedtem tényleges kárt ezen 802 frt. 48 kr ezüst pénzben, melly nyom és számadás nélkül elveszett 's az árfolyam mostani állása szerint teszen legalább 960 frt. bankjegyben. — Minthogy azonban a lefoglalt tárgyak egy része gondviselés hiányában eltűnt, a többi pedig felénél alább való árán dobra veretett, keveset számítva félértékét elvesztettem, habár azt is tekintetbe veszem, hogy butoraim már használva voltak. — Így tehát az árverezés által károsultam a leltáromon más 960 frt. Bank pénzben a melly két tétel összesen fölmegeyen 1920 frt.

2-szor. Szebenbe érkezésem 's ottani elfogatásom alkalmával volt nálam 350. cs. arany a mint a pernek irományaiból kitünik. — Ezen összeget a cs. kir. országos törvényszék lefoglalta 's soha semmi számadást nekem nem adott effelől, az utóbb leszállított egy összeget kivéve, mai árfolyam szerint ezen 350. arany 5 frt 90 krba számítva, teszen bankjegyben 2065 frt. — mellyből le szállítván bátyám Nagy Sándornak rendelkezésemenél fogva átadott 256 frt. maradott 1809. frt.

3-szor. Mesterségem üzletében öt egész év és egy holnapig igazságtalan fogság által gátoltattam, a melly időszakban a legszerényebb számvetés mellett 7500. aranyat nyerhettem volna, a melly teszen bankjegyben 44,250 frtot. Utiköltségem Nagy-Szebenbe 's Csehországból Bukurestbe 150 frt. — összesen 48,129 frt. bankjegy-

ben, — mellynek kamatja is tetemes összeget tenne, hanem arról még említést sem akarok tenni. — Támaszkodva tehát a f. év Junius 9-én kelt legfelsőbb határozatra, valamint az igazságtalan büntető eljárásnak Nagy-Szebenbe létező irományokra, nem különben a mellékelt bizonyítékokra bátorkodok a magas kir. igazságügyminiszteriumhoz azon alázatos kérelemmel folyamodni: Méltóztatnék ezen kérésemet igazságos vizsgálat alá vétetni 's annak lelkiismeretes megfontoltatása után határozni, miszerént fenn taglalt kárait méltányos arányban a közpénztárból minél hamarább megtérítesenek — a ki is illő mély tiszteletem kijelentése alatt vagyok — a magas m. kir. Igazságügy miniszterium alázatos szolgája.

Nagy Josef,
Szabómester Bukarestben
Mihái Voda 1-ső szám.

Ez leirata azon folyamodványnak, mely a m. igazságügy miniszteriumhoz küldetett, ebből eléggé ki lehet tanulmányozni a volt zsarnok osztrák kormány Törvényellenes eljárását, itt eléggé kitűnik ama dőlős önkénykedés. —

Az *A, B, C, D,* és *E.* betű szerént megemlített csatlóványok, mit ide nem mellékelhetek, méltóztat a hivatalból előkérni és leírni — ha tán meggyőződés véget szükség lenne. — Méltóztat ezen kárpótlási követelése mért Erélessen fellépni — azt tekintettbe véve, hogy elpusztított vagyonomat nem osztrák földön, hanem Oláh földön szereztem — ugy hiszem, hogy a m. miniszterium helesnek fogja látni a külföldön történt pusztításokat mielőbb kiegyenlíteni. — Én, ki hazámért és Nemzetemért ártatlanul szenvedtem csupán jószívűségemért — nem vágyodom Magyar hazámba hiavatalra emelkedni de, elpusztított vagyonomat visszaadatni kérem.

17. sz.

Berde Mózsa beszéde.

(Tartotta az országgyűlésen 1868. május 23-án az unitárius egyház segélykérese benyújtásakor.)

T. ház! Az erdélyi unitárius vallásközönségnek egy kérvényét van szándékom a tisztelt képviselőháznak benyújtani; mielőtt azonban benyujtanám, méltóztassék nekem megengedni, hogy ennek tartalmát csak igen röviden vázolhassam. Kötelességemnek fogom ismerni drága idejét és figyelmét csak igen rövid időre igénybe venni.

A vallásos reformatio Erdélynek földjén, lakóinak kedélyében, a tiltó törvényeknek ellenére, a legnagyobb készséggel fogadtatott, és egy pár évtized alatt oly sebes fejlődést nyert, annyira haladott, hogy 1568-ban már a Tordán tartott országgyűlésen Erdély codexébe igttatott a római katolikus, ev. református, lutheránus és unitárius vallásuk teljes egyenlősége és viszonyossága. Megható és meglepő példája ez a civilisationak, melyhez hasonlót Európa népei nehezen mutathatnak fel azon időből.

Erdély a vallásos szabadságnak classicus földjévé vált tehát, és népei és vallásfelekezetei kölcsönös és keresztényi szeretettel ölelték szivökhöz egymást, egyházaik, intézeteik, collegiumaik virágzásnak indultak, a tanulóknak száma sebesen növekedett, kik a külföldi egyetemeket is sűrűen látogatták, és a culturának e sokoldalú tényezői a műveltséget, az értelmességet, a szabadságot és mindezekkel együtt a közboldogságot hatalmasan segítették elő.

E korszak legdicsőbb és legszebb korszaka Erdélynek. Azonban 1693-ban a vallások egyenlőségének és viszonyosságának megingatása megkezdődött Erdélyben is, és a vallásos fanatizmus a durva erőszaknak jogtipró eszközeivel is támadta meg azt. Magyarhon területén már a protestantizmus jogtalan és erőszakos üldözése meg volt kezdve, a protestáns papok gályarabságra hurczoltattak volt; Erdélyben tovább folytatta azt, és

ezen török gazdálkodást és irtóháborút egyenesen az unitarismus kiirtására és ingó, ingatlan javainak, iskoláinak, templomainak elkobzására irányozta; és ezen gazdálkodásnak sikerült is, hogy azon virágzó vallásközönség további fennmaradását lelke buzgóságának és jelleme szivósságának köszönhette.

De fátyolt vonok az unitárius vallásközönség e korszakának szomorú képére, elboritom vele a sebeket, melyek most is még begyógyulva nincsenek és kijelentem, hogy midőn azon történelmi tényeket felidéztem, éppen nem állott szándékomban szemrehányásokat tenni a multakért a jelenben élő ivadéknak, azon ivadéknak, melylyel ma keresztény szeretetben, egyetértésben és békében élünk, hanem csak indokolni akartam a szegénységet, melylyel küzd, a szegénységet, melyet az erőszakos spolatio folytán kénytelen szenvedni.

Az üldözés végét érte ő Felségének II. Józsefnek humánus intézkedése által ugyan, de elkobzott javaik soha vissza nem adattak. Az 1791-diki országgyűlésnél emelték fel igazságos panaszukat, mutatták fel sérelmüket és sürgették orvoslását; de ezen ügy országgyűlésről országgyűlésre halasztatott s maig el nem döntetett; s ez is, mint több más égető kérdéseknek eldöntése, korunknak tartatott fenn.

Saját buzgalmokra és erejökre utalva kezdték meg 1791-en innen új életet restaurálni azon összegyűjtött fillérekből, melyeket mint szent áldozatot, buzgó hivei raktak le és össze a szent célnak érzetében és azon hitben, hogy az ivadék csendesen, biztosan bírhatja azt, mit az atyák alkottak; megkezdették tehát építeni fő- és aliskoláikat, templomaikat, szervezni kezdték egyházi és iskolai ügyeiket; de ezen működésök folyamában nehéz pénzügyi csapások nehezültek rájuk 1811- és 1849-ben a bankjegyek elérvénytelenülése által. Az unitáriusok lelkében 1848 reményt ébresztett fel: egy erős, biztos, jobb életnek reményét. Meghiusult ez is annyira, hogy szegénységök, melyet az új tanrendszernek kényszerű és költséges alkalmazása idézett elő, iskoláinak bezárásától kezdett remegni és csak roppant áldo-

zattal és összegyűjtött filléreikkel birták e csapást elhárítani azon fillérekkel, melyek begyűltek a hivek fejére kirótt adóból.

Igen tisztelt ház! E vallásközönség cultus és közoktatása költségeit papjaira, iskolai tanítóira és ekklesiáira rója ki, mint adót, s ebből fedezi püspökeinek, tanárainak, segédtanítóinak fizetéseit, kik theologiai semináriumukban, egy fő- és három algymnasiumaikban oktatnak, a mennyiben csekély alapítványaikkal nem lehetne fedezni.

Azonban meg kell itt emlitenem, hogy a közelebbi császári absolut kormány önként följánlotta volt a segélyezést, nemcsak, hanem valószínűleg el is vállalta volna, de azt az érintett közönség elutasította ünnepelesen, mert cserében autonomiáját, a függetlenségét követelték, mert a germanisatio átviteléhez, megtestesüléséhez óhajtott volna munkás czimborát szerezni. Elutasíták, mondom s azt hiszem, hazafiui kötelességöket teljesítették. És e nehéz kötelességet teljesítette akkor, midőn küzdött az önfenntartás nyomoraival, akkor, midőn az erdélyi testvérvallásoknak iskolái, püspökei, sőt egyes papjai is a tanulókkal együtt, a reformált vallás községén kívül, százezerekkel dotáltattak. (Felkiáltások: Az indokolás nem tartozik ide! Napirendre!)

E nyomasztó anyagi helyzetben találta a magyar felelős miniszterium az erdélyi unitáriusokat. Lelköknek egész örömeivel üdvözölték azt, és e sokat szenvedett szegény hazánknak ép úgy, mint minden más testületeknek, sőt magános embereknek egy szebb jövődőt méltán jósoltak, és azt hitték, hinniök kellett, hogy az 1848-diki XX. t.-cz., mely minden vallásnak egyenlőségét és viszonyosságát alapítá meg, mely Erdélyre is kiterjesztetett, az oktatás költségeit a méltányosság alapján az által rendeli fizettetni, tetté válik, és e haza minden fiának az igazság és méltányosság mértékével fognak mérni.

Kétséget nem szenved, hogy hazánk érdekében sok történt ez igen tisztelt miniszterium kinevezésétől kezdve, sok kiáltó országos és magán sérelem megorvosoltatott; de az unitáriusok sérelme nemcsak megorvosolva nincs,

hanem a mint ők panaszoják és én érzem s vele együtt érzi az, ki a megsértett igazságért bárhol sértetnék, solidaritást érez, s érezni fogja, hiszem, a t. ház is, újabb sérelem üttetett rajtok a ház elé fektetett országos költségvetés által, mely most éppen a pénzügyi bizottságnál tárgyalás alatt fekszik; mert abból kitöröltettek, s ezzel az mondatott ki, hogy vagy nem léteznek, vagy más vallásfelekezetek előjogokkal birnak felettök. E törvénytelen és igazságtalan tényben fekszik azon kiáltó sérelem, mely jelen panaszunk tárgyát képezi.

E költségvetés VI-dik füzete nyomtatott bizonyítványt szolgáltat az unitárius egyházközönség panaszának megdönthetetlenségéről. Ennek 8-dik lapján indítványba hozatott ugyanis: a római és görög kath. egyház részére 80,000 frt, az ágostai egyház részére 16,000 frt, a helvét egyház részére 25,000 frt, a görög keleti egyház részére 50,000 frt, az unitáriusok részére 3000 frt, és ez is később kitöröltetett. Tehát az unitáriusoknak semmi.

Az említett VI. füzet 10. lapján részletesen előadatik a balázsfalvi egyház görög kath. püspöksége kanoņokjainak fizetés, lakbér, irodai átalány és a papnövéndékeknek csak 10,160 frt, a szamosujvári görög kath. püspöknek asztalpénz 10,500 frt, e fölött lakbér, irodai átalány, kanoņokjainak fizetés, ezeknek lakbér, papnövéndékek, sőt papjai segélyezésére egyedül 30,000 forint tétetik előirányzatba. Sőt itt a költségvetés meg sem állapodik, hanem a Szent Borbálához és Szent Ágostonhoz czimzett bécsi közp. papnöveldeben is 6 román ifju számára 5000 frtot indítványoz.

A 14. lapon két iskolai tanácsosnak, kiknek eljárása semmi gyakorlati hasznot nem mutat, 4000 frt.

A nagy-szebeni állami gymnasiumnak 17,036 frt, a naszódi és balázsfalvi gymnasiumnak 800 frt, a balázsfalvi görög katholikus pedagógiának 3000 forintot tesz javaslatba, sőt még a podoliai barátoknak is segélyt nyujt.

A lutheránus püspöknek is 16,000 frtot, és megemlékszik elvégre a római kath. gymnasiumokról, melyek államiaknak neveztetnek ugyan, de fekvőségeiknél fogva inkább felekezeti, sőt inkább nemzetiségi intézetek, és

igy ezeknek tesznek szolgálatot. (Felkiáltások: Az indokolás nem tartozik ide!)

Segélyt nyújt a római katolikusoknak, és az ev. reformátusoknak is. (Nyugtalanság. Halljuk!)

De az unitárius vallásközönségnek, mely 108 anya- és 42 leányekklézsiában, szervezett alsó és a fentebb érintett főiskolában évenként 5055 egyénnek adott oktatást, ezek között 600 idegen vallásunak, egy fillért sem ad cultus- és nevelési költségei fedezésére. Mi annál feltűnőbb, mert a szebeni gymnasiumnak egyedül 17,036 frtot és 5 basilita diáknak 5000 frtot és két iskolatanácsosnak 4000 frtot vettek fel költségbe, és mindezen segélyezéseket fedezi azon országos pénztár, melybe adóját az unitárius vallásközönség is fizeti.

Ugy vagyok már meggyőződve, és meggyőződésemben, azt hiszem, a t. képviselőház is osztozik, hogy vagy mindegyik vallásfelekezetet illeti az államsegélyezés, vagy egyiket sem: mert az 1848: XX. t.-czikk egyenlő joggal ruházza fel mindeniket; de miután a többi vallásfelekezetek részére a kormány a fenn megnevezett államsegélyt indítványozta, ellenben az országos költségvetésből még azon 3000 frt is kitöröltetett, mely kezdetben fel volt véve: az unitárius vallásközönség részére méltán és jogosan követeli, hogy az egyenlőség és osztó igazság, a méltányosság és keresztényi szeretet alapján cultus- és közoktatás — szükségei fedezésére államsegély annyival inkább méltányosan adassék, mert a többi vallásfelekezetek közül a római és görög katolikusok nagy kiterjedésű uradalmakat, urbéri kárpótlásokat és alapítványokat birnak fejedelmek kegyéből, a lutheránusok pedig csak tizedváltságban az államtól hét millió forinton felül rugó kárpótlást kaptak 1861-ben; ellenben az unitárius vallásközönség a fejedelmek kegyéből nemcsak semmit sem bir, de ezeknek tudtával spoliáltatnak.

Ez értelemben szerkesztett kérvényét tehát midőn benyújtani szerencsém van, bizalommal és tisztelettel ajánlom ügyét a t. háznak igazságszeretetébe, és kérem, méltóztassék ezt nem a kérvényi, hanem a pénzügyi bizottsághoz figyelembe vétel végett áttenni.

Kivonat a Molnár Sándor 1894. július 25-én kelt jelentéséből.

a) Az alamori birtok megvétele és meglátogatása Molnár Sándorral.

Minő odaadással fáradozott Berde M. az alamori birtok megvételén, mindnyájunk élénk emlékezetében van; az érték megállapítására készített szakszerű tapasztalati számításaival, az adatok csaknem túlmérsékelt mérlegelésével, kétségtelennek tüntetvé fel annak megvétele előnyeit. Belátva azt vallásközönségünk minden tagja, megnyugvással és örömmel járult ajánlatához; hogy nem csalódtunk, a birtok 4 évi eddigi használata fényesen igazolta. — Nagy nevéhez lesz füzve mindig alamori birtokunk tulajdonának megszerzése.

A megvétel és átadás után, mint az Augusztinovic Pál-féle javak adminisztrátora, társaival a berendezés, jövedelmezővé tétel nehéz munkájában tevékeny részt vett, s a mint már némileg utnak indult a házi kezelés útján való gazdálkodás, a néhai egy napon arra hívott fel, hogy adjam tudtára neki, mikor a ladamosi birtokunk tagosítása kérdésében Ladamosra megyek, hogy maga is oda jöjjön, mert át akar velem menni Alamorra, hol a birtokkezelésre vonatkozólag sok mondani-valója lesz hozzám.

Örömmel vettem felhívását s a legelső alkalommal értesítém is Ladamosra menetelemről; 1890-ik tavaszán én Kolozsvárról, Berde Mózsa Bunból Ladamosra menénk; a mint teendőimet a tárgyaláson elvégezém, szekérre ültünk s átmentünk Alamorra. Itt az öreg ur azonnal a birtok megjárására és megszemlélésére hívott fel. — Előbb megnéztük a tanyai épületeket, az összes állatállományt, azután szekérre ülve körüljártuk a tagot, erdőket, bementünk a faluban levő udvarházba, azután vissza a tanyára.

Látni fellelkesülését a birtok becsessége és hallani óhajait a kezelés jövedelmezőségére vonatkozólag: min-

dig emlékezetemben marad; úgy tetszett nekem, hogy nemes intentióit, lelki gyönyöreit általam kívánta az utókornak átadni. Vallásközönségünk iránt érzett nagy szeretete, ügyei iránt táplált érdeklődése, állapotán való segíteni vágyás, már e birtok megvételeben, annak jövedelmei kihasználása iránti törekvésében élénk kifejezést talált.

Ez alkalommal történt, hogy Ladamosra visszajöve, Albert Dénesnél már csak magunk levén, kedélyes vacsora után együtt háltunk egy szobában, csaknem három órát tartó beszélgetésünk közben, szóba jött, hogy Albert Dénesnek ígértem csemegeszőllő-fáimról magfákat a szőlőbe való dugványozásra, mire kifejezé óhaját, hogy maga is szeretne kapni s a tőlem s Albert Dénestől kapandókat buni birtokán levő szőlőjében eldugványozná, hogy legyen a diákoknak jó szőlőjük és boruk, melyből én is, mint első diák ihassam. Ekkor már sejteni véltem, mit végrendelete megvalósított.

Azon évi főtanácson adminisztrátori állásáról leköszönt s én választattam meg helyébe adminisztrátornak.

Lemondása után is rendkívül érdeklődött, hogy miként folynak a dolgok Alamoron; nem is mulasztottam soha az alkalmat közölni vele a történeteket, melyek felett nem titkolá el örömét, ha kedvezők voltak, s atyaiilag adá tapasztalati tanácsait, hol szükségesnek tartotta.

b) Molnár Sándor látogatásai a dr. Schwartzer Ottó intézetében.

Az öreg urat háromszor látogattam meg a Schwartzer Ottó gyógyintézetében; időközökben és első látogatásom előtt folyton tudakozódtam hogyléte felől.

1892. június 22-én mentem be először hozzá Derzsi Károlylyal; jól tudtam, hogy a látogatás nehézséggel jár, tehát ajánló jegyet szereztem Schwartzer Ottó egy jó emberétől s ezzel mentem be, nagyon jó volt a gondoskodás, mert enélkül aligha beszélhetek az öreg ural.

Az öreg ur künn sétált a szabadban, nagyon szívesen fogadott, kérdéseimre találóan felelt, többek között hogyléte felől kérdezősködve, mondá, hogy ismert sérvéses baja folyton bántja; kérdém, nem parancsol valamit vagyonát, pénzeit illetőleg; nem, mondá, pénzeim Benczédi öcsém kezei alatt jó helyt vannak, árendák pontosan folynak; kérdém, nem neheztel, ha olykor meglátogatom; nem, sőt nagyon fog örvendeni. — Kitűnő jó színben volt, csak beszélgetésünk végén mutatkozott zavartság nyilatkozatain; elbucsuztunk, csaknem könnyeztem mikor elváltunk, érzékenyen megszorítá a kezemet s hirtelen elfordult, nem tudva visszatartani könnyeit.

Beszélgetésünk alatt egyik orvos folyton velünk volt, kit megkértem, hogyha még felmegyek, meglátogathassam az öreg urat, beleegyezésével távoztam. — Figyelmen kívül nem hagyhatom, hogy a segédorvos eleinte szabadkozott látogatásunk ellen, mire átadtam az ajánló névjegyet, felvitte ezt Schwartznerhez s csak azután bocsáta az öreg urhoz.

Már második látogatásom 1892. év december 28-án sokkal nehezebb volt, a felügyelő orvos éppen nem akart bebocsátani, egyedül voltam; súlyt fektetett arra, hogy én a gondnoksági ügyben kelt első birói ítélet ellen beadott felebbezésemben bántóan nyilatkoztam; szerencsémre mindenre számítva, magammal vivém felebbezésem fogalmazványát, ezt megmutatám, s kértem, hogy olvassam fel magam, rossz irásom mián; nem, mohón utána kapva átvevé és olvasá, s megnyugvással mondá, hogy csalódott feltevésében.

Ezen látogatásomnak egy kis előzménye is volt, hire terjedt, hogy az öreg ur véghetetlenül neheztel reánk unitáriusokra, hogy mitsem teszünk kiszabadtása érdekében; elejtett szavai e hirt megerősítették.

Harmadik látogatásom 1893. június 19-én volt. — Jenő fiammal látogattam meg; ez alkalommal könnyebben juték hozzá; diványra helyezteit bundáján volt ledőlve, azonnal megismert, szívesen köszöntött, kérdém, ismeri fiamat — fiamra mutatva — hogyne, a maga

fia, ő gyűjtötte nekem kertjében a jóféle barackmagokat.

Kérdeztem hogylétét, hideg van itt Josefstadtban, mondá, maguknál is ilyen van? azért használja a bundát, mondám; nem csak azért, hogy a moly meg ne egye; előhoztam, hogy a bányabükki birtokot megvettük, örömsugározva mondá, jól tettük, tudja, hogy az ő pénzéből vettük meg, de jól van; kérdezé területét s az erdők milyenségét, aztán bánatosan mondá, hogy pénzeit elköltöttük, fogadkoztam becsületszavammal, hogy nem, sőt Bányabükköt sem abból vettük meg, mert erre fel nem szabadított, mi pedig nem élünk vissza bizalmával; bármint van, sebaj, majd kimegyek, kibőjtölöm s helyreállítom tőkéimet újra — mondá.

Kérdezve a ladamosi tagositást, vizaknai részek nekünk jutottak-e? Kérdezte a szováthi birtokát (én kezelem a sala-gálfalvi birtokot, ezt tudta, innen képzelődése) — pontosan fizetik az árendát?

Kérdezve Albert Dénest, hazajött-e Oláhországból? mindezen kérdéseire egy kevés tóditással úgy feleltem, hogy az öreg ur teljesen meg volt nyugodva, sőt a felügyelő orvos is, ki megdicsért az öreg ur képzelődéséhez való alkalmazkodásomért.

Szivélyesen elbucsuztunk, köszönte látogatásomat.

Többé nem láttam, mélyen emlékezetes marad előttem ezen háromszori vele való találkozásom s beszélgetésem, melyek bennem s reám, mindig azt a benyomást tették, hogy az öreg ur elméjében zavartság volt ugyan, de mindent jól tudott, ismerte helyzetét s ítéleteit néha csak a képzelődés és nagyítás befolyásolta, mihez hozzájárult a nagy aggodalom vagyona felől.

Meghalt 1893. szeptember 22-én éjjel, életének 78-ik évében.

Molnár Sándor.

19. sz.

Gyászjelentések.

a)

Megszomorodott szívünk fájdalomával tudatjuk, hogy

laborfalvi BERDE MÓZSA

több rendbeli országgyűlési képviselő, a szabadságharcban kormánybiztos, volt belügyminiszteri oszt. tanácsos stb.,

életének 78-ik évében, szeptember hó 22-én este $1\frac{1}{2}$ 8 órakor Budapesten, jobblétre szenderült.

Élete egy küzdelem volt, önzetlen szeretet által lelkesítve és vezetve küzdött hazájáért, nemzeteért és minden közügyért, de küzdött és fáradozott szerettei és rokonai boldogításáért, a kiknek szívében áldott emléke örökké élni fog.

Földi részei f. évi szeptember 24-én délután $2\frac{1}{2}$ órakor a kerepesi-uti temető halottas házából rövid egyházi szertartás után Kolozsvárra szállittatván, szeptember hó 26-án reggeli 10 órakor az indóháztól fognak az ottani köztemetőbe kísértetni.

Budapesten, 1893. szeptember 23-án.

Nyugodjék csendesen!

laborfalvi *Berde Béla*
laborfalvi *Márkos Ferencz*
laborfalvi *Márkos András*
mint az elhunyt unokaöcscsei.

őzv. laborfalvi *Berde Áronné*
botházi *Szarvady Karolin*
laborfalvi *Berde Béláné*
nagykállói *Kállay Juliska*
laborfalvi *Márkos Ferenczné*
rápolti *Erdélyi Róza*
mint az elhunyt sógornői.

b)

Az unitáriusok Egyházi Képviselő Tanácsa a vallás-közönség nevében a hála és kegyelet fájdalmas érzelmeivel jelenti, hogy

laborfalvi BERDE MÓZES

nyug. miniszteri osztálytanácsos, egyházi tanácsos, a kolozsvári unitárius egyházközség tiszteletbeli gondnoka,

folyó évi szeptember hó 22-én éjjel, életének 78-dik évében, Budapesten elhunyt.

A férfi, ki most sirjába leszállt, hazafiságáért szintugy, mint egyháza iránt viseltető nagy és emésztő szereteteért, mindnyájunk tiszteletének és nagyrabecsülésének kiváló tárgya volt életében is. De csak halálában fogjuk őt még inkább megismerni tudni s így, a mit életében annyira került, csak sirján gyujthatjuk meg a hálának és elismerésnek azt a szövétnekét, a melynek fénye soha ki nem alszik s emléket nemzetségről nemzetségre még áldottabbá teszi.

A megboldogultnak földi része Budapestről Kolozsvárra szállittatván, f. hó 26-án délelőtt 10 órakor fog a m. kir. államvasut indóházától a köztemetőbe kikisérteni és ott sirja felett tartandó rövid ima után a végnyugalomra elhelyeztetni.

Nyugodjék csendesen! Béke porain!

Kolozsvárt, 1893. szeptember 25-én.

Berde Mózsa három végrendelete.

I.

Testemnek és lelkemnek teljes erejében és egészséges állapotjában teszem következő végrendeletemet:

Egyetemes universalis örökösömnek általánosan általam szerzett minden vagyonomba, ingóba és ingatlanba — rendelem az Erdélyi nemes Unitárius Statust solidariter, és azokat nekie hagyományozom az alább látható és általa szigoruan megtartandó szabályozás mellett:

1. Kolosmegyében Korpádhelységében, és határaitban fekvő minden tagosított birtokaimat használják, és jövedelmét huzzák Berde Jenő és Béla kedves keresztfijaim egyenlő joggal s kölcsönösen örököljék a haszonvételt egyik a másika halálával s ha kedves szülőiknek — szüksége lenne, annak jövedelmét osszák meg egyenlően. Berde Jenőnek és Bélának kihalása esetében — a tőlük leszármazandó törvényes fiágból mindenkor a legidősebb fiu használja — és a jövedelmet huzza, s ezeknek is kihalása esetében a haszonvétel is szálljon át a tulajdonos Unitárius Statusra s csatoltassék az a czipó alaphoz. Ezen birtokaimat végrendeleti örököseim egy év alatt körül árkkoltatni — jól conservalni, benne ültetések tenni, és bel és kül becsét emelni kötelesek. Eladni, megterhelni adósságokkal szabad nem lészen.

Berde Jenő és Béla, úgy örököseik is fizetni fognak évenkint pontosan a nemes Unitárius Status központi pénztárába — tulajdonosi joga elesmerése tekintetéből öt darab egysz. cs. aranyakat s ezenkívül hordozandják ama jószággal kapcsolatban járó minden állam és községi terheket.

2. Kolozsvárott a Széchenyi-téren fekvő telkemet s ezen minden építményeimet, minden értékpapírjaimat, készpénzbeli és elhelyezett tőkepénzeimet hagyom és végrendelem a nemes Unitárius Státusnak, oly rendeléssel és szabályozással, hogy a kolosvári Unitárium Collegium

az emeletes házat a kerttel használja fel tanári lakásoknak — a kisebb épületet pedig — ha szükség lesz reá, alakítsa át sütőháznak. Ha pedig szüksége reá természetben nem lenne, jövedelmét csatolja az alább megnevezendő kenyér alaphoz, melyet belőle évenként huzand,

tőkepénzeimet pedig, és értékpapirjaimat szedje össze, rendezze, és vagy reducálva aranyra — hitelezze ki a legbiztosabban földbirtokra vagy adandó kedvező alkalommal vásároljon vele földet és mindenik esetben az ezekből befolyandó jövedelem 1°/_o egyszázalékát csatolja évenként a tőkéhez ennek gyarapítására — a többi pedig a kolosvári Unitarium Collegiumbeli unitarius tanuló ifiúság jó erkölcsü, és szorgalmas igyekezetü tagjai *kenyere alapjául szolgáljon*, melyet ezennel megállapítok következő szabályozat mellett örökre változhatlanul.

a/ az Unitarium fő- s illetőleg képviselő egyh. Tanács felügyelete- ellenőrzése, és rendelkezése mellett a kolosvári Unitarium Collegium öszves tanári kara, és az érdekelt tanuló fiatalság által — hozzá választandó egyenlő számú tanulók — a főtszt. Püspök úr elnöksége alatt egy állandó bizottmányt képeznek s akarom, hogy szavazat többséggel határozza el, hogy:

a tömegem jövedelmét számítsa fel hány tanulónak bir kenyeret szolgáltatni, ehez képest

kik, mennyiben részesedjenek abból,

kik fosztassanak meg tőle.

Elrendezi a gabona bevásárlást, a sütés, a kiosztás, egyszóval ezen egész kenyér-ügy minden részleteit leglelkiismeretesebben, gyakorlati ügyességgel és igazságszeretettel. És mindezeket teszi időről időre a körülményekhez képest.

b/ Akarom, hogy a Választmány által képesítettnek ítelt tanuló kapja a 10 tanhóra tizenöt véka erd. 16 kup. tiszta kenyérnek való gabonából sütendő tápláló és egészséges kenyeret akép, hogy abból minden nap kapjon három jó egészséges czipót, milyen egy erd. 16 kupás vékából hatvan darab szokott süttetni.

c/ Kizárom ezen javalomból azokat, kiknek nincs e javalomra szüksége, rosszul tanulnak és erkölcstele-
nül viselik magokat, a kik nyiltan vagy titkon eladnák
ezen kenyeret — pénzért — a helyett, hogy szegény
társuknak engednék át.

d/ Ezen kenyér alapítványomból részesedni első-
ségi joga leend *Vérrokonaimnak* és a laborfalvi tanulók-
nak, ha kielégítően tanulnak és erkölcsösön viselik
magukat.

e/ Tiltakozom, hogy ezen kenyér alapítványt pénzbe
kiadják a fiatalságnak. Akarom, hogy a sikámlós pénz
helyett — mindennapi tápláléka legyen és kenyér gond
nélkül tanulhasson. Így hiszem csak elérhetni azt.

Tömegemet tekintve, úgy hiszem, gyakorlati ügyes
és lelkesmeretes kezelés mellett, oskolánk szegényebb
fiatalságának kenyérszüksége fedezve lesz. Vajha támadna
valaki, ki egy oly tápdát (menáge) állapítana, mely egy
darabka hust zöldséggel főve nyujtana az éhező tanuló-
nak, — mint a katonai intézetekben, és közelebről Enye-
den. — Oly egysz. kosztolás, milyen a kereszturi tanu-
lóké intézetileg kezelve, kevésbe kerülne, és mégis kellő,
és kielégítő táplálékot nyujtana.

3. Halálom után öt évig teljes tömegem jövedelme
összesítessék, s ebből

2000 kétezer forint tőkésítessék a laborfalvi Uni-
tárius papság és mesterség egyenlő javalmazására, de
ennek kamatja mind addig tőkésítessék mig 10,000 frtra
o. é. — növekszik —, ekkor ennek kamatja — melyből
1°/_o újból örökre a tőkéhez csatolandó — adassék ki
évenként egyenlően a papnak és mesternek, melyért
kötelesek a laborfalvi és szentiváni gyerekeket vallás-
és nemzetkülömbőség nélkül oktatni a polgári és házi
szükségeikre vonatkozó tudományokban, a gyümölcsé-
szetben és méhészetben, és selymészetben. A szigoru fel-
ügyeletet és ellenőrzést, a mlgs consistoriumra, és népre
bizom. A kamat folyamba indulása után szünjék meg a
laborf. unitárius hivek által a papnak és mesternek
fizetni szokott *képe* is és így ezen állapítványom szol-
gáljon egyszersmind a papibér váltsága alapjául is.

200 kétszáz forint oé. pedig fizetessék az özvegy tanárnék, és papnék Consistoriumunk kezelése alatti nyugdíjintézetének.

4. Áldott jó szülőimnek, hagyományomra szüksége nincs, mégis ha kívánnának abból, rendelem, hogy míg élnek évenként 500 ötszáz forint adassék ki összegemből, s ez esetben csak haláluk után vétessék, inditassék meg a czipó ki osztása.

5. Egész tömegem külön nevem alatt kezeltessék és évenként a kezelés eredménye tétessék közönségessé azért, hogy a nyilvánosság ellenőrzése alá helyezettétvén, ekép a kezelés annál tisztább, és lelkesmeretesebb lehessen a fiatalság érdekében.

6. Ezen végrendeletem végrehajtásával megbízom a Melt. Unit. fő Consistoriumot és Berde Áron öcsémet —, és atyafiságos tisztelettel kérem szokott buzgóságukkal ezt minden pontjaiban — szigoruan tellyesedésbe vétetni, s tömegem biztosságára felügyelni.

Költ Teremiben August 16. 1865.

Berde Mózsa.

II.

Életkorom int: hogy rendezzem ügyeimet halálom esetére, ennek érzetében teszem tehát ezen végrendeletemet egészséges állapotomban, józan észszel, önkénytelen, megsemmisítvén minden eddig tett intézkedéseimet.

Sokszor, sokat gondolkoztam, hogy véres verejtékemmel és törhetlen munkássággal szerzett csekély vagyonommal miként s kinek a javára intézkedhetném legczélszerűbben, igazságosabban és méltányosabban.

Első tekintetre úgy tetszett nekem, hogy minden tekintet nélkül vallás- és nemzetiségre kellene intézkednem, de miután már törvényesen megállapított tény az, hogy közintézeteinket nagyrészben az ország, a szükölködőket illetékes községeik kötelesek ellátni, az országban létező más vallásfelekezeteket pedig részint bőkezű fejedelmek az ország közvagyonából, részint pedig gazdag papsága és más gazdag magánzók oly gazdagon és

bőkezűen ajándékozták meg, hogy saját erejükön fennállhatnak, nemcsak, de virágozhatnak is:

Ellenben az Erdélyi Unitárius vallás-közönség, mely egykor tekintélyes vagyonnal birt, de az idő folytában fanaticus polgártársai által, törvénytapodó fejedelmek elnézése, sőt sokszor egyenes intézkedéseik folytán minden közvagyonától, oskoláitól és ezek alapítványaitól stb. megfosztatott, mi által oda jutott, hogy napjainkban szegény, s tanintézeteit áldozattal határos buzgósága híveinek tartja fenn s őrzi meg az enyészettől:

Az osztó igazság tehát, a mély és igazolt részvéten és rokonszenven kívül, parancsolja nekem, hogy végrendeletemet az unitárius vallásközönség érdekében, annak kiáltó szükségei fedezésére tegyem legtöbbnyire a mint:

Ezennel hagyom, hagyományozom végrendelem is, akár hol találtató, minden névvel nevezhető ingó és ingatlan javaimat, jószágaimat, nyilt és lappangó jogaimat, mindeneket, melyeket birok vagy birni jogositva lennék halálomkor — az *Erdélyi Unitárius vallás-közönségnek*, s ezennel őtet kinevezem egyetemes örökösömnek, az alább látható szabályzat és feltételek mellett.

1. Pénzügyi könyvemben a Mltsgs E. K. Tanács összes vagyonom leltárát feljegyezve megtalálja, melynek alapján halálom után azonnal minden ingó és ingatlan vagyonomat leltároztatja s rendelkezése alá vonja s gondos és lelkiismeretes kezelését: »*Berde Mózsza tömege*« czime alatt megkezdi s folytatja állandóul s egyszersmind intézkedéseket teszen, hogy három év lejárta után halálomtól számítva, az alapítványokat folyamba indithassa mulhatlanul; — ezen három év alatt befolyandó minden kamatok s egyéb jövedelmek tőkésítendőek s a 3 év lejárta után ezekből azonnal kifizetendő:

1. Berde István kir. járásbíró gyermekeinek egy ezer frt.

2. Márkos Ferencz öcsémnek egy ezer frt.

3. A székelykereszturi Unitárium Gymnasiumnak egy ezer frt.

4. Az ó-tordai Unitárium Gymnasiumnak egy ezer frt.

5. A kolozsvári Unitária Ecclesiának két ezer frt.

6. A laborfalvi Unit. Ecclesiának két ezer frtot.

A székelykereszturi s ó-tordai al-oskolák a nekik hagyományozott tőke évenkénti kamatjának $\frac{1}{5}$ -ét tőkésítik, a kamatok $\frac{4}{5}$ -déből jó erkölcsű, szorgalmatos tanulóknak évenként 20 forintos ösztöndíjjakat osztanak nyári vizsga alkalmával.

A laborfalvi Unitár. Ecclesia a kamatok $\frac{1}{5}$ -dét évenként tőkésíti, $\frac{4}{5}$ -dét tornya, temploma s néhai b. e. szüleim sirboltja conservatiójára fordítja, mit ha elmulasztana, ezen kötelezettség mellett ez alapítványt örökli a kőkösi unitaria Ecclesia.

A kolozsvári Unitária Ecclesia szintén $\frac{1}{5}$ kamatot állandóul tőkésít, $\frac{4}{5}$ kamatot temploma, tornya conservatiójára használhatja.

Ezüst, asztalnemüimet, butoraimat, köntöseimet, fegyvereimet Márkos Ferencz és Berde Bélda keresztfiam, ágynemüimet Berde Áronné, órámat aranylánczával Berde Áron kedves rokonaim öröklik, de tölgyfa íróasztalom a Consistorium tanácskozó termében elhelyezendő és ott marad állandó használatra.

2. Küküllőmegyében fekvő N.-Buni egész jószágom teljes jövedelme úgy és akép berendezendő, hogy kolozsvári egyszáz (100), Ó-Tordai ötven, Székelykereszturi ötven, összesen 200 kétszáz fő- és illetőleg altanodánkbeli szegény, szorgalmas jó erkölcsű Unitárius tanuló naponta három egészséges jó tápláló czipót kapjon — minő egy erdélyi 16 kupás vékából 60 drb szokott süttetni. Egy 10 hónapból álló oskolai évre 15 erdélyi 16 kupás véka elegendő egy személyre és így szükséges összesen 3000 véka gabona, mely összeg Buni jószágom jövedelméből épen kitelik, de ha nem telnék, más jövedelemből is pótlendő, hogy a 200 tanuló okvetlenül élvezhesse ezen alapítványt.

A mennyiben a czipó föl nem emésztené a jövedelmet, a felesleg az illető oskolákban aránylag *közmenage-főzde*-alapítására fordítandó alkalmas időben.

Ezen czipó alapítvány élvezőit az oskola tanári kara, hasonszámu érett eszű tanuló ifjuval az igazgató elölülése alatt választja a fennebb látható feltételek mel-

lett, s ugyane fosztja meg tőle, a rest erkölcstelen tanulókat időközben is, felebbezésnek helye csak az E. K. Tanácshoz lehet.

Ezen alapítvány élvezői az oskolai törvényeket pontosan megtartani, és a reájuk bizandókat teljesíteni, s főkép szegénysorsu tanítványaikat *ingyen* is lelkiismeretesen oktatni, tanítani és a midőn elhagyandják oskoláinkat, a közfözde javára 20 husz forintot o. é. fizetni kötelesek a közjó előmozdítása czéljából.

A laborfalvi Berde és Márkus családból fiu és leány ágon eredő tanulóknak, ez alapítványra elsőbbségük van.

3. Kolozsmegyei M.-korpádi jószágom évenkénti jövedelmeiből fizet évenként Berde Béla kedves kereszt-fiamnak 400 négyszáz forintot o. é. mig él — halálával megszűnik, ugyszintén a Berde nevet viselő unitárius Berde tanulóknak aránylag szükségéhez képest megosztva akármelyik oskolánkban vagy egyetemen tanuljanak, fizet összesen 600 hatszáz frtot o. é. évenként — állandóul — és örökre, mely örökös alapítványom a Berde-család javára és biztosítására nevezett korpádi birtokon telekkönyvileg is biztosítandó.

400—600
1000

Azonban a Berde Béla halála és a Berde tanuló fiuk nem léte esetében az az egész korpádi birtok jövedelme az Unitárius vallás-közönség tulajdonává válik, de szükség esetében a 2. pont alatti czipó alapítvány ebből segélyezendő.

4. Értékpapirjaimból Egyszázezer forint o. é. névértékben (a mennyiben nem telnék, más tőkepénzemből pótlendő) külön választandó s ebből egy alapítványt tesztek, melynek évenkénti jövedelmeiből, Kolozsvárt egy, Tordán egy, Székelykereszturott egy tanszék — és pedig a Kolozsvári 1000, a Tordai és Kereszturi 800 frt o. é. fizetéssel évenként — állítandó, a fennmaradó összeg a kolozsvári rendes tanárok fizetése pótlására fordítandó, egyenlően osztva.

100.000 frt.
2.600 frt.

Az általam alapított tanszékek betöltésénél a Berde és Márkos családból származóknak elsőbbsége legyen egyenlő körülmények között.

5. A 4. pont alatti alapítvány elkülönítése és rendezése után fennmaradó minden tőkepénzeim, ide értve az 1. pont alatt említett és 3 év alatt befolyt, de el nem költött jövedelmeket és kamatokat is, sértetlenül kamathalmozással addig kezelendők, míg a kétszázezer forintot o. é. eléri, s midőn elérendették:

ezen 200.000 kétszázezer forint kamatjaiból évenként:

$\frac{1}{6}$ tőkésítendő állandóul;

$\frac{1}{6}$ felhasználandó az E. K. Tanács rendelkezése szerint;

$\frac{2}{6}$ oly unitárius papoknak és mestereknek, évenként kiosztandó a Consistorium által meghatározandó mennyiségben, a kik legjobb iskolát tartanak s abban lelkiismeretesen tanítanak, nemcsak tudományokat, hanem gyümölcsészetet és méhészetet is, és terjesztik a helységben, és legalább is évenként 500 darab nemes oltóványt felmutatnak, s ha ily tanítók nem lennének, marad a közalap javára.

$\frac{1}{6}$ Az Unitárius papok és

$\frac{1}{6}$ Az Unitárius tanárok és tanárnék nyugdíj, illetőleg segély alapjának.

6. *Kolozsvári házam jövedelme* mindaddig tőkésítendő, míg evvel a Lászlóczky telkig kiépíthető lesz, s akkor négy tanárnak lakásul adandó vagy bérháznak használandó s ez esetben jövedelme kolozsvári Collegiumunk kiépítésére fordítandó.

7. Néhai Gróf Bethlen Farkasné G. Teleki Róza érdekeiben tett, huzamos, buzgó és hasznos szolgálataim jutalmául, hagyományozott nékem 20.000 huszezer forintot o. é. végrendeletében, mely 1885. Mart. 5-én lesz fizetendő örökösei által, reményem nincs életemben megkaphatni, de miután érzem, hogy megérdemlettem, s hozzá jogom van, erkölcsileg és törvény szerint, — de a végrendelet is tiszta s az örökösök is elismerték a hagyaték tárgyalásánál, tehát ezen hagyományom felett

is rendelkezem s ezt is hagyományozom az Unitárius vallás-közönségnek — ily szabályzattal:

Ezen tőke is kamathalmazással kezelendő, míg a kamat eléri a 10.000 tizezer forint o. é. s ezen esetben ezen tizezer forint kamat azonnal Kolozsvár városnak átadandó egy kebelében állítandó *Vakok tanintézete alapítására, mint Berde Mózsá alapítvány*: a város aztán ezen tőke évenkénti kamatait használja az intézet javára, de a tőkét épségben fenntartja, reményilem a város egy ily hasznos intézet létesítésére a kormánylyal egyetérve, minden lehetségest megteszen.

Az intézet létesülése esetében két szerencsétlen Unitárius vaknak, sőt ezek felett is a Berde vagy Márkos családból származó vaknak ingyenes elsőbbségi elhelyezést feltételül kötök ki.

Az épségben maradandó 20.000 frtnak kamataiból

$\frac{1}{6}$ tőkésítendő állandóul;

$\frac{2}{6}$ a kolozsvári unitárius első papság fizetése pótlására adandó;

$\frac{1}{6}$ a kolozsvári Collegiumunk kórodájának;

$\frac{1}{6}$ a kolozsvár árvaleány-háznak;

$\frac{1}{6}$ a közalapnak kiadandó.

8. A törzsvagyont megfélelegesíteni, annyival kevésbbé felemészteni s e végrendelet céljaitól elvonni szabad nem léssen. Erős meggyőződéseim, hogy sok fáradsággal, becsülettel és szívós munkássággal szerzett hagyatékomat vallás-közönségem hagyományos buzgósággal és szokásos takarékoszággal fogja kezelni, még is félve napjaink romlott erkölcsétől és divatos vagyon kapzsiságától, mely ma mindenhol mutatkozik: kérem az E. K. Tanácsot ezen végrendeletem pontos teljesítésére, hagyományom biztos elhelyezésére, az évenkénti számadások pontos átvizsgálására és közzétételére, hogy a közönség is ellenőrizhesse. De az ország legfőbb hatóságát is alázattal kérem, miután az alapítványok felügyelete nemcsak jogai, de kötelességei közé is tartozik, méltóztassék felügyelni ezen végrendeletem pontos végrehajtására, esetleg reá is szorítani az illető hatóságot, hogy teljesítse kötelességét a végrendelet értelmében.

Kora fiatalságomtól szívem egy érzést, agyam egy gondolatot táplált: felsegíteni szegény vallás-közönségemet, könnyíteni az útat tanuló fiatalságának a tudományok megszerzésére és segélyezni elaggott szolgálait és tanárait. E célra törtem feszített munkássággal s miután — ha kismértékben is, sikerült valamennyire, örömmel és Istennek hálát adva halok meg a segélyért, melyel munkámat elősegítette és megáldotta.

Irtam saját kezemmel, Kolozsvárt, 1881. Mart. 19-ik napján két hasonló példányban. *Berde Mózsa, s. k.*

Alólirottak ezennel bizonyítjuk, hogy előttünk egészen ismeretes Berde Mózsa kolozsvári birtokos, előttünk, mint különösen e célra felkért, s együttesen — ez ügy egész folyama alatt jelen volt tanuk előtt személyesen és határozottan kinyilatkoztatta, hogy ezen fentebb látható okmány sajátkezüleg irt és szabadon eltökélt végrendeletét foglalja magában s egyszersmind ezen okmányt sajátkezüleg előbb tett nyilatkozata után mai kelettel aláírta, lelkének és testének egészséges állapotában. Kelt Kolozsvártt, 1881. egyezernyolczzáznolczzvanegy évi Martius 19. tizenkilenczedikén.

Tamássy János, s. k.

Balázs Károly, s. k.

felkért tanuk.

1 frt.

A folyó évi 143. ügyszám alatt felvett jegyzőkönyv alapján bizonyítom, hogy az általam személyesen esmert Berde Mózes ur földbirtokos, kolozsvári lakos, mint végrendelező és Tamássy János ur egyetemi questor, valamint Balázs Károly ur ellenőr kolozsvári lakosok, mint ügyleti tanuk ezen végrendeleten lévő névaláírásokat előttem sajátkezüleg irt névaláírásaiknak ismerték el. Kolozsvártt, 1881. Ezernyolczzáznolczzvanegy évi Martius hó 19. tizenkilenczedik napján.

(P. H.)

Dorgó Albert, s. k.

kir. közjegyző.

Dijjegyzék.

Hit.	4 frt —
Jkv.	— 25
Bély.	1 frt —
Összesen ...	5 frt 25

8925—893.

Ezen végrendelet a mai napon jelen szám alatt felvett jkönyv alapján kihirdettetett. A királyi törvényszék. Kolozsvártt, 1893. sept. 28-án.

(P. H.)

Szász Béla, s. k.

kir. ítélőtábla bíró.

III.

Korom int: hogy rendezzem házamat, ügyeimet, testemnek és lelkemnek ép és egészséges állapotjában.

Halálom esetére mai napig tett szóbeli vagy írásban tett minden végrendeleteimet, intézkedéseimet ezenel megsemmisitem.

Törvényes egyenes örököseim nem lévén, kiknek köteles részszel tartoznám, lelkemben azon kérdés merült fel: kinek javára és érdekében rendelkezem, véres verejtékkel szerzett vagyonomat kinek hagyományozzam? és lelkem esmerete felelete ime: szenteljem a közjóra, de tekintettel rokonaimra is.

Ime az irány, melyet lelkem esmerete megjelölt:

Tehát valamelyik testületnek, melynek élete biztos, a közjóra fennállása hasznos, vagyonkezelése megbízható, és hasonló intézetek között leginkább van szüksége segélyre, hagyományozom ezen végrendeletemben minden ingó és ingatlan vagyonomat jogaimmal együtt.

Ilyen testület a Magyar Unitárius vallás-közönség (Status Unitarius), melynek nyomasztó szükségei segélyért kiáltanak, midőn más és a többi egyházfelekezetek, részint királyi, részint gazdag magánadományozások által és az unitáriusoktól jogtalanul és erőszakkal elvett alapítványokkal, oskolákkal oly gazdagok, hogy segélyre épen nem szorulnak.

A méltányosság, az osztó igazság és lelkiismeretem parancsát követem tehát, midőn ezennel végrendelem a magyar unitárius vallásközönséget egyetemes, általános örökösömnek (Universalis Haeres) minden ingó és ingatlan javaimban és jogaimban kivétel nélkül, de az alább látható és általa szorosán megtartandó feltételek és szabályzatok megtartása mellett:

1. §. Halálom után leltározza azonnal minden javaimat, rendezi, gyümölcsöztetését utnak indítja és örökre külön számadás mellett nevemen kezeli.
2. §. Az évenként befolyandó jószág- és kamatjövödelmekből három év alatt pontosan kifi-

zetendi a következő hagyományaimat a nevezett hagyományosoknak:

- 2000 frt. a) Berde István, Andor, Gábor és Juliska testvéreknek, az én keresztgyermekeimnek egyenlő arányban osztandólag, két ezer forintot.
- 1000 frt. b) a laborfalvi unitária Ecclesiának tornya, temploma javítására egy ezer forintot.
- 4000 frt. c) a kolozsvári unitária Ecclesiának négy ezer forintot.
- 200 frt. d) a kolozsvári Valéria árvaháznak kétszáz frtot.
- 5000 frt. e) Kolozsvárott állítandó vakok intézete alapjára, a város kezére adandó öt ezer frtot.
- 1000 frt. f) Márkos Ferencznek egy ezer frtot o. é.
- 300 frt. g) Toroczkói unitária Ecclesiának, illetőleg iskolájának a székelyfiuk taneszközei megszerzésére háromszáz frtot.

h) Korpádi, Buni gazdasági cselédeknek családonként egy-egy darab csász. aranyat.

a), b), c), d), e), g) alatt nevezett hagyományok árvai szabályzat szerint kezelendők vagy ingatlanokba fektetendők;

a tőke el nem költhető;

a kamatok $\frac{1}{4}$ része tőkésíthető, $\frac{3}{4}$ -de elkölthető a nevezett célra;

Berde Mózsá alapítványa név alatt kezelendők.

3. §. Az irt legatumok kifizetése és az irt feltételekhez képest elrendezése után:

a) a kereszturi Unitarium Gymnasium részére tőkepénzeimből külön kiszakít egyszáz ezer frtot o. é., melyből a nevezett iskola a kamatok $\frac{1}{5}$ -ét tőkenevelésre fordítja, $\frac{4}{5}$ -ből a tanárok fizetését fedezi, ha mi fenmarad: az iskola könyvtárát gyarapítja és egyéb szükségkeit fedezi;

b) Kolozsvári unitarius főiskolánk részére egyszáz ezer forintot szintén kiszakaszt s ebből ötvenezer forintot ezen iskolánk teljes és cél-

Sz.-kereszturi
Gymnasium.
100000 f.

Kolozsvári fő-
isk. építésére
és tanári szé-
kek alapítá-
sára
50000—50000
100000.

szerű kiépítésére fordít, de óhajtanám, hogy az egykori, most a Collegiumhoz foglalt tanári lakás tartassék fenn bérháznak a jövedelem megnyerése végett, és az új építkezés történjék az udvarban, vagy a telek hátulsó részében, a végén; 50000 forint $\frac{4}{5}$ -de kamatjaiból állittassék három tanári szék, $\frac{1}{5}$ tőkésítették hasonló célra.

4. §.

Fentebb tett intézkedéseim teljesítése után fennmaradandó értékpapirjaim és tőkepénzeim kamatai $\frac{2}{5}$ -de tőkésítendő, $\frac{3}{5}$ -de elköltethető évenként az alább látható célokra, és pedig:

Berde Áron
500 frt.

a) Berde Áron kedves öcsémnek haláláig fizet évenként 500 frt, ötszáz forintot o. é.

500 f. ösztön-
díj tanárok
részére.

b) Ötszáz forintos alapítványt teszek évenként, az iskolai évvégével kifizetendő, kolozsvári főiskolánk azon rendes tanárának, a ki lecke óráját teljesen, minden percz levonása nélkül kitölti, egy órát sem mulaszt el, órája alatt csak tantárgyával foglalkozik s jó sikerrel tanított; ezen alapítvány fel nem osztható; célom evvel az, hogy szorgalomra serkentsem a tanár urakat s jutalmaztassék a szorgalom és lelkiismeretes működés.

1000 f. Eccle-
siák részére.

c) Szegényebb és új alakuló Ecclesiáinknak feloszt évenként 1000 frt egy ezer frtot o. é.

1000 f. tanítók

d) Ecclesiáink egyházi tanítói jutalmazására, kik tantárgyaik mellett a méhészetet és gyümölcsészetet is tanítják jó sikerrel, kioszt egy ezer frtot o. é. évenként.

A felül maradandó kamatokból rendelkezhetik, mely nevezetes összeget teszen évenként, de tekintettel ezen végrendeletem elveire és szellemére, iskoláink, egyházaink javítására, emelésére, minden luxuriosus építkezések ki zárásával.

Consistoriális
ebédre 300 f.

e) Évenként Kolozsvártt tartandó főtanácsi gyűléseink alkalmával adandó egy köz-ebédre hagyok 300, háromszáz frtot o. é.

f) A 2. §. alatt megnevezett legatumok kifizetése után az 1. §. értelmében befolyandó jövedelmekből egy tőke alapítassék, melynek évenkénti jövedelme a hagyatékomat kezelendő biztosok jutalmazására fordítandó.

Kezelő biztosok jutalma.

5. §. Házi butoraimat, köntöseimet, fehér- és ágyneműimet, pecsétnyomóimat, fegyvereimet örökli Berde Béla; wertheim cassámat és tölgyfa íróasztalomat a vallásközönség, melyek a tanácsterembe helyezendők.

Házi butorok és ingóságok.

6. §. Kolozsvárott a Széchenyi-téren fekvő 20. h.-szám alatti telkemet a rajta fekvő építményekkel azon feltétel alatt hagyom a vallásközönségnek, hogy ennek jövedelméből kifizetvén minden adókat és költségeket, melyek a házzal kapcsolatban vannak, a fenmaradandó jövedelem $\frac{1}{5}$ -dét tőkésíti évenként, $\frac{2}{5}$ -öd részéből a telek kiépítésére tőkét gyűjt, $\frac{2}{5}$ -öd részét a Berde-családból származó és oskoláinkban tanuló ifiaknak ösztöndíjba kiosztja.

Kolozsvári házam.

7. §. Kolozsmegyében Korpádon és határaiban fekvő ingatlan birtokaimat minden jogaimmal örökli Berde Béla és az Unitárius vallásközönség a következő szabályzattal:

Korpádi birtok.

Berde Béla kedves öcsém és *mindenkör* az ő törvényes fiu örökösei közül a legidősebb fiu birja, használja és élvezze jövedelmeit *felosztatlanul*, felosztani, megterhelni adóságokkal, vagy megcsontítani, részben vagy egészben eladni szabad nem léssen, ellenkezőleg azt conserválja, szépíti, javítja és kihalásuk után teljesen tehermentesen a rajta találtatandó építményekkel át száll a vallásközönségre, melynek évenként fizetnek egy darab cs. aranyat jogai elismerése czimén.

8. §. Kis-Küküllőmegyében N.-Bunon és ennek határában fekvő birtokaimat minden jogaimmal, az ezeken találtató építményekkel, minden ingó javakkal, terményekkel örökli a Val-

A Buni jószág czipó alapítvány.

lasközönség és ennek jövedelmeiből ezennel kenyér, illetőleg czipó alapítványt teszek, és pedig:

Kolozsvári főiskolánkban 100, száz, Tor-dai iskolánkban 50, ötven, Sz.-Kereszturi osko-lánkban 50, ötven, összesen 200, kétszáz jó erkölcsű, igazán szegény, jó tanuló, a törvé-nyeket tisztelő, unitárius tanuló részére úgy, hogy minden tanuló kapjon naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret vagy czipót; ilyen czipót egy 16 kupás erdélyi vékából szo-kás sütni 60 darabot, egy óra kell tehát $1\frac{1}{2}$ véka, 10 óra, tehát egy iskolai évre 15 erdélyi 16 kupás véka buza; az összes évi szük-séglet 3000 véka.

A laborfalvi elsőbbségi jo-gosultsága.

A laborfalvi Berde, Márkos és más tanu-lóknak is kikötöm az elsőbbségi jogosultsá-got a czipó-alapítványra, szülőföldem iránti szeretetből.

A végrehaj-tásra vonat-kozó szives kérésem.

9. §.

Tőkepenzeim és ingatlan birtokaim gon-dos és hasznos kezelése iránt meg vagyok győ-ződve, esmervén vallasközönségünk lelkiisme-retes kezelési rendszerét és szokását, mégis, miután korunkban a kapzsiság és korrupcio annyira terjed, nem tudom eléggé kérni az illetőket, hogy ezen célokra tett, sok fárada-sággal, áldozattal szerzett hagyományomat épségben őrizze meg, mire egyébiránt felelős-séggel is köteles; felhivom egyszersmind az ország közoktatási miniszterét, illetőleg kor-mányát is, méltóztassék kegyes figyelmével kísérni ezen hagyaték kezelését és a végren-delet végrehajtására felügyelni, szükség eseté-ben az illetékes hatóságot reá szoritani. Ezen avatkozás azt hiszem autonomiánknak nem árthat.

10. §.

Célom volt, az ma is, hogy tőkepenzei-met, értékpapirjaimat ingatlanokba fektessem, de nem sikerült, erre hívom fel a vallasközön-

Ingatlan vásárlás.

séget is, méltóztassék adandó alkalommal egy czélszerű, jövedelmes fekvő birtokba befektetni, *s ez esetben csak*, Buni birtokom is eladható, hogy minden vagyonom egy testben legyen, Kolozsvári házam és Korpádi birtokom kivételével.

A tőkepénzek és papirok nagy óvatossággal kezeltessenek.

Ha ingatlan birtok vásároltatnék, a tőkepénzek, papirok sőt a Buni jószág árával is, a vásárlandó birtokon a befektetett értékek alapítványai rajta fekszenek, illetőleg hordozni fogja.

11. §. Azokat, kik ezen végrendeletemet bármily okból megtámadnák perrel, vagy bármily okból máskép, ezennel kizárom minden vagyomból.

Hagyatékom-bóli kizárás.

12. §. Ezen végrendeletem pontos végrehajtására és tömegem további kezelésére felkérem, illetőleg megbizom az Augustinovics alapítvány az időszerinti kezelőbiztosait, a kik főgondnokunk és püspökünk mellé az egyházi főtanács által elválasztandó három gyakorlati esmeretekkel bíró urak felügyelete és rendelkezése szerint és felügyelete mellett teljes felelősséggel járnak el, s eljárásukról beszámolnak az Egyházi fő, illetőleg képviselő Tanácsnak.

Administratív végrehajtás.

13. §. Temetésem, mint életem volt, legyen egyszerű, koszoruk és czifraság nélkül reggeli órában, egész csendességben, nem kriptában, hanem hideg földben, siromat fedje egy nagy kőkoporsó hazai anyagból, a lehetőleg legkeményebből, ha halálom Bunon lesz, a gyümölcsösömben, egy nagy egyedül álló nagy, szép tölgyfa alá, ha Kolozsvárt — a köztemetőben.

Temetésem.

Aláírásom előtt megjegyzem, hogy jelen végrendeletem 3-ik oldalán alsó 10-ik sorában irt *e/*, betű, valamint a 4 oldal felső 16. sorában ezen szó: áldozattal, általam helyesbítették.

Hogy ezen két ivre terjedő saját pecsétemmel lepecsételt, sajátkezüleg irt és sajátkezüleg általam aláirt végrendelet az én végakaratomat tartalmazza, az erre felkért és együttesen jelenlévő végrendeleti tanuk előtt aláírásommal igazolom.

Kelt Kolozsvárt, 1888. september 10-ik napján.

Berde Mózsas, s. k.

Alólirott Tamássy János és Szász Ádám, mint az általunk személyesen ismert kolozsvári lakós Berde Mózes ur által felkért és együtt jelenlévő végrendeleti tanuk, igaz hitünk szerint bizonyítjuk, hogy nevezett Berde Mózes ur, a mi együttes jelenlétünkben közös magyar anyanyelvünkön, ép észszel kijelentette, miként fennebbi két ivre terjedő és lepecsételt okiratot ő sajátkezüleg irta teljhatalmulag és az az ő végrendeletét tartalmazza, egyuttal igazoljuk, hogy végrendelező Berde Mózes ur fennebbi végrendeletét a mi együttes jelenlétünkben sajátkezüleg aláirta.

Miről a sajátkezünk aláírásával adjuk ezen bizonyítványunkat.

Kolozsvárt, september 10. 1888.

*Tamássy János s. k.,
Szász Ádám s. k.,
mint felkért végrendeleti tanuk.*

Hitelesítés 1 frt.
Jkv. felv. 25 kr.
Bélyeg 1 frt.

1 frt.

Általam a mai napon 569/888. ügy szám alatt felvett jegyzőkönyv alapján bizonyítom, hogy az általam személyesen ismert Berde Mózes ur mint végrendelező, továbbá Tamássy János és Szász Ádám urak, mint végrendeleti tanuk, mindnyájan birtokosok, kolozsvári lakósok, ezen okmányon lévő aláírásaikat előttem, általuk sajátkezüleg aláírtnak elismerték.

Kolozsvárt, 1888. Ezernyolczszáznyolczvannolcz évi september 10. tizedik napján.

(P. H.) A kir. közjegyzői kamara 106/86. számu rendelvénye alapján Schilling Rudolf közjegyző helyett:

Dr. Árkossy Gyula, s. k.

8925—893.

Ezen végrendelet a mai napon jelen szám alatt felvett jkönyv alapján kihirdettetett.

A királyi törvényszék. Kolozsvártt, 1893. sept. 28.

(P. H.)

*Szász Béla, s. k.
királyi ítélőtábla bíró.*

21. sz.

A végrendeleti végrehajtók előterjesztése

a néhai Berde Mózes hagyatéki tömegéhez tartozó tőkék s időközi jövedelmek felosztása s ingatlan alapítványi vagyon minként kezelése tárgyában.

Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanács!

Az előterjesztett tervezet elkészítésénél alapul vettük a bíróilag felvett hagyatéki leltárt és a néhainak 1888. év szeptember 10-én kelt végrendeletét, melynek figyelembe vétele és szoros értelmezése mellett terveztünk tételeinek és a követendő eljárásra nézve javaslatainknak indokolásával előterjesztjük a következőket:

I.

I n g ó s á g o k.

1. *Házbeliek.*

A végrendelet 5. §-a értelmében a házibutorok, kötösök, fehér- és ágyneműek, pecsétnyomó és fegyverek Berde Bélának, ezüstneműek özvegy Berde Áronnénak adandók ki.

A Wertheim-cassa és tölgyfa-íróasztal a vallásközönység tanácstermében helyezendők el.

2. *Bunban levő fundus instructus* és az ottani ingóságok az új haszonbérleti viszony létesítése után eladattak, értékük 6814 frt 39 kr.-ban házi kezelés esetére fundus instructus helyreállítására fordítandó s ily czimen kezelendő.

3. *Értékpapírok, takarékpénztári betétek, készpénz és aranynemű:*

a) Leltár szerint értékpapírokban elhelyezve	155,296 frt — kr.
b) takarékpénztári betétekben	352,587 » 53 »
c) készpénz visszatérítés	166 » 55 »
<i>Birói letétbe volt s onnan kivett:</i>	
aa) regále-kötvények	2,750 » — »

<i>bb)</i> kolozsvári gondoskodó társaságnál elhelyezett összeg ...	12,859 frt 72 kr.
<i>cc)</i> kolozsvári kiegészítő takarékpénztárban	9,366 » — »
<i>dd)</i> 101 drb 20 frankos és 1 drb 10 frankos arany	1,023 » 12 »
<i>ee)</i> 7 drb vert cs. k. arany	42 » 28 »
Összesen	<u>534,091 frt 20 kr.</u>

Ezen *a)*, *b)* alatti tételek még a néhai örökhagyó által a vallásközönség őrizetébe adatván, általa kezeltettek.

Ebből levonásba jön 350 frt azon okon, mivel a leltárban felvett 7 drb 100 frtról szóló kolozsvári takarékpénztári részvényre, melyek névértékben 700 forintban vétettek föl, nem a névérték, hanem annak fele fizetett be, s a kolozsvári három pénzüintézet fuzionálása alkalmával ezen részvények egyenként 50 frttal számítva vétettek kiegyenlítés alá, továbbá a leltárban felvett 101 drb 20 frankos és egy darab 10 frankos arany birói uton 972 frt 35 kr.-ban adatván el, 50 frt 75 kr. apadás állott elő a leltári állapottal szemben, tehát az ... .. 534,091 frt 20 kr.-ból leütve a kolozsvári takarékpénztári részvények értékének 350 frt és az aranyak értékének 50 frt 75 kr. apadását, összesen ... .. 400 frt 75 kr., lesz az értékek összege ... .. 533,690 frt 45 kr.

Megjegyezni kívánjuk, hogy a birói letétben volt regále-kötvények természetben ma nincsenek meg. Az adóhivatalnál a szelvények beváltása elmulasztatott, akkor folyamodtunk azoknak beváltása iránt, birói meghagyásra, tévedésből, az adóhivatal a szelvényekkel együtt a kötvényeket is eladta, erről jött értesítés vételekor a kötvények már visszaszerezhetők nem voltak, így folyamodásunkra a kapott érték elhelyeztetett a kolozsvári takarékpénztár és hitelbanknál 261. számú könyv mellett, 3095 frt 85 kr.-ba, mely összegben a lejárt szelvények értéke is bennfoglaltatik.

A 101 drb 20 frankos és 1 drb 10 frankos arany-
nak gyümölcsözőleg kezelése érdekében, folyamodá-
sunkra, birói uton azok eladattak, értékük 972 forint
37 kr.-ban elhelyeztetett a kolozsvármegyei takarékpénz-
tár részvénytársaságnál 238. számú betéti könyv mellett.

A 7 drb cs. kir. arany természetben van meg, mely-
ből teljesítendő a 2. §. h. pontja alatti azon intézkedés,
hogy a korpádi és buni cselédeknek családonként egy-
egy darab, összesen, a számbavétel szerint, 6 drb cs. k.
arany 36 forint 24 kr. értékben adassék; a megmaradó
eladatván, értéke a tőkéhez csatolandó.

A kolozsvári gondoskodó társaságnál elhelyezett
12,859 frt 72 kr. a társaság szabályai értelmében, hogy
birói letétbe ne helyeztessék, birói uton kivétetett és
gyümölcsözőleg elhelyeztetett a kolozsvármegyei taka-
rékpénztárba, 239. számú betéti könyv mellett.

A kolozsvári kiegészítő takarékpénztárban felszámó-
lás alá jött az ott elhelyezett 9366 forint, kifizettetvén,
elhelyeztetett a kolozsvármegyei takarékpénztárnál, 1432.
számú betéti könyv mellett.

Ezen itt elősorolt betétek birói letétből kivétettek.

4. Az így megállapított alapvagyon 533,690 forint
45 kr.-ból leütendőnek véljük az örökségi illeték alá eső
tőkék és értékek után kirovandó örökségi illetéket.

Tekintettel arra, hogy az örökség jórésze illeték-
mentes lesz, a teljes hagyaték nem jön illetékezés alá,
ha az alá jőne, 67,137 frt 28 krt tenne, de mégis, a mint
időközben tudomásunkra jött, 33,338 frt 22 krt fog tenni
a fizetni kellető örökségi illeték, ennek kifizetése, ugy
véljük, oly teher, mely magát az alapvagyont terheli,
mire mutat az a körülmény is, hogy ha a hagyaték
peressé nem tétetik, már a halálozás utáni első évben
az illeték kifizetendő lett volna, és pedig, hogy nem az
időközi jövedelmekből, maga a végrendelet is igazolja
azzal, hogy az első három évi jövedelmeket határozott
célokra leköti, de ezek között az örökségi illeték meg-
jelölve nincs.

A későbbi, 1898. december 31-ig előállott jövedel-
mekre az örökségi illetéket átutalni nem lehet, mert a

tetes költséggel járó perlekedés és megtámadó törvényi örökösökkel való kiegyezés által felmerült terheket sem fedezik ezen intercalaris kamatok.

E szerint az örökségi illetékre egyelőre elkülönítendő 33,338 frt 22 kr. és elkülönítendő a korpádi birtokkal igényelt regále-kártalanítási tőke fejében 4200 frt, *marad 496,152 frt 23 kr.*

Az így megállított 496,152 frt 23 kr.-ból teljeseedsbe veendők a végrendelet 3. §-ában foglalt rendelkezések:

a) A kereszturi gymnasium részére elkülönítendő	... ..	100,000 frt
b) A kolozsvári főiskola kiépítésére	...	50,000 »
c) A kolozsvári főtanodában 3 tanári szék javára	... ..	<u>50,000 »</u>
	Összesen	200,000 frt.

A kereszturi gymnasium részére rendelt 100,000 frt évi kamatainak $\frac{1}{5}$ -e tőkésítendő, $\frac{4}{5}$ -e első sorban az ottani tanárok fizetésére fordítandó s részben az iskola könyvtára gyarapítására s egyéb szükségéire.

A kolozsvári főiskola 3 tanári széke betöltésére utalt 50,000 frt kamatainak $\frac{1}{5}$ -e tőkésítendő s csak $\frac{4}{5}$ -e használható fel évente.

6. A fennmaradt 296,115 frt 99 kr. alaptőkének évi kamatai $\frac{2}{5}$ -e állandóan tőkésítendő, $\frac{3}{5}$ -éből évente első sorban fizetendők:

a) A kolozsvári főiskolánkban a legjobb sikerrel működött egy tanárnak megosztatlanul 500 frt (végrendelet 4. §. b. pont).

b) Szegényebb és új alakuló ecclesiáknak 1000 frt (végr. 4. §.).

c) Ecclesiáink egyházi tanítóinak, kik a méhészetet és gyümölcsészetet is sikerrel tanítják, jutalmazásul kiosztandó 1000 frt (végr. 4. §. d. pont).

d) Évenként Kolozsvárt tartandó főtanácsai gyűlések alkalmával egy közös ebédre 300 frt (végr. 4. §. e. pont).

Megjegyeztetik, hogy a végrendelet 4. §. a) pontjának intézkedése elenyészett, Berde Áronnak még örök-hagyó életében történt elhalálozásával.

A fennmaradó évi jövedelem iskoláink és egyházaink javítására, emelésére fordítandó.

E helyen a felügyelőség kiemelni kívánja vallásközönségünknek a kolozsvári tervbe vett új főiskola építésével erejét felülmuló helyzetét. Ezen új iskolánk nem csak iskolai, hanem egyetemes egyházi ügy, ezért javasoljuk, hogy az évente felhasználásra eső jövedelem részben új főiskolánk terhei fedezésére fordíttassék, míg a felépítés befejezve s pénzügyileg rendezve lesz.

Az értékek 296,115 frt 99 kr. évi kamatja $4\frac{1}{2}\%$ -kal számítva tesz 13,325 frt 22 krt, ebből $\frac{2}{5}$ tőkésítésre megy: t. i. 5330 frt 80 kr., a fennmaradó 7994 forint 42 krból leütve a fennebbi a), b), c) és d) pontok alatti összegeket, 2800 frtot, tesz a rendelkezésre utalt összeg 5194 frt 42 krt, ha ebből legalább azon, évente az államnak a segélyi összegért még 15 évig fizetni kellető 3000 forint törlesztetik, enyhül a terhek sokasága.

A fennmaradó 2194 frt 42 kr. s az esetleg $4\frac{1}{2}\%$ kamatozásnál magasabb jövedelmekből javasoljuk folytatólag a közigazgatás, a kolozsvári theologia, a tordai iskola tanárai fizetésének javadalmaztatását is.

Az évente fentebb a—d) pont alatt határozott célokra kiadatni rendelt összegek kiosztása és kiadásánál követendőnek véljük a végrendelet szoros intézkedéseit, a mennyiben azonban ezek szorosan meg nem tarthatók, azoknak lehetőségig való megközelítésével kell eljárni. (P. t. 710. §.)

7. Miként örökhagyó végrendeletének 1. §-ában megrendelte, meghatározandó, hogy az egész hagyatéki vagyon a külön megnevezett célokra elkülönítéssel rendelt tőkék, birtokok is egy tömegben *Berde Mózsa-alapítvány* címén a vallásközönség pénztárában elkülönítve kezeltessék külön számadás mellett.

8. Ezen tervezeti javaslatunk megtételénél elvül vetjük fel, hogy a végrendeleti intézkedések 1899. január 1-től léptessenek hatályba. Ezt indokolja a megtámadások legyőzése után, a birói birtokbaadásnak ez év január havában lett kimondása, mi csak márcziusban emelkedett jogerőre, de indokolja főképpen az, hogy a vallás-

közönség a fellépett törvényi örökösökkel szemben humánus, emberszerető módon járt ugyan el, de a mellett oly anyagi áldozattal, mi az időközi kamatokkal is alig fedezhető.

9. Mielőtt áttérnénk az időközi jövedelmek mikénti felhasználására, vonatkozással a Méltóságos és Főt. E. K. Tanácsnak 119—899. p. ü. számú határozatára, megteszszük javaslatunkat a *kereszturi gymnasium részére* hagyott 100,000 frt jövedelmeinek jövőben való mikénti felhasználására.

Elvül kimondandónak véljük, hogy a kereszturi gymnasium tanári kara fizetésének javítása céljából az évi jövedelem $4\frac{1}{2}\%$ -kal vétessék föl alapul.

A mai ingadozó kamatláb, mely folyton alább hajló mértékben tűnik fel, a $4\frac{1}{2}\%$ -nál magasabb számítás nem enged meg, különösen egy jövőre kiható s állandóság jellegével bíró intézkedésnél.

A mi ez idő szerint ezen számításnál magasabb jövedelmzés után fennmaradna, az a végrendelet 3. §-a a) pontja értelmében évente az iskola egyéb szükségeire lesz fordítandó.

E szerint az évi kamat 4500 frtban lenne alapul felveendő. Ebből $\frac{1}{5}$ állandóan tőkésítettvén, a fennmaradó 3600 frt az az összeg, melyet a tanári fizetések javítására és az iskola egyéb szükségleteire lehet fordítani és pedig az 1899/1900 iskolai év kezdetétől fogva, vagyis 1899. szeptember 1-től.

Visszamenőleg 1899. január 1-től azért nem ajánlhatjuk a javadalmazás életbeléptetését, mivel a megszabandó javadalmak havonként kiadandók, a jövedelem befolyásának ideje pedig bizonytalan lévén, fedezetben, tartalékban meg kell lenni a megkivántató összegeknek.

Az így alapul veendő 3600 frt felhasználására nézve, habár kereszturi iskolánk fenntartására a vallásközönség ez ideig oly alapok jövedelmeiből is fordított, melyek csak másodsorban csatolhatók oda, mind a mellett az eddig rendszeresített állapotot és javadalmazást fenntartandónak véljük, mihez képest ottani tanáraink fizetését következőleg ajánljuk emelni és rendszeresíteni.

I. Tanárok fizetésére.

A r. tanárok jelenlegi 800 forint fizetése emelendő és pedig 2 tanáré, u. m. Sándor János és László József fizetése 1200 frtra, tehát per 400 frt, a mi tesz ... .. 800 frtot,	
Gombos Sámuel és Barabás József rend. tanároké 1100 frtra, per 300 ... .. 600 frt,	
Pap Mózes r. tanáré 1000 frtra ... .. 200 »	
Csiki István h. tanár 600 forint fizetése 700 frtra ... .. 100 »	
Pap Mózes r. tanár jelenleg a kereszturni iskola pénztárából kap a közalaphól járó 610 frt mellé 180 frtot. Ez a 180 frt is átteendő lenne ide s az így felszabaduló 180 frtból hordozná az iskola az 50 frt tornadíjat a közalap helyett s még maradna 130 forintja. Ekkor ide jönne még ... .. 180 »	
s lenne összesen ... .. 1880 frt.	

II. Korpótléka.

Sándor János, László József és Gombos Sámuel korpótléka jelenleg 5 ciklusra per 40 frt, fejenként 200 frt. Ez pótolatnék 40 frtnak 60 frtra emelésével per 100 frt ... .. 300 frt	
Barabás Józsefnek 3 ciklusra per 60 frt 180 »	
Pap Mózesnek 1 ciklusra 60 frt ... .. 60 »	
Barabás Lajosnak eddig volt 20 frt kulcs szerint 80 frt, most per 30 frt kulccsal 4 ciklusra 120 frt, tehát ... .. 40 »	
Összesen ... .. 580 frt.	

Barabás Lajos lelkész-tanár korpótléka jelenleg 80 frt. Ha egy új tanár állittatik be, akkor a lelkész csak hitoktató lesz s mint ilyen kap-e korpótléket, eldöntendő s a szerint intézendő.

III. Szálláspénz.

Gombos Sámuel és Barabás József szálláspénze emelendő lenne 150 forintról 200 frtra, erre kell per 50 frt	100 frt
Pap Mózes jelenlegi 100 frtja emeltetnék 200 frtra, tehát	100 »
	<hr/>
	200 frt.

Csiki István h. tanár jelenlegi 100 frtja megmaradna, mert a h. tanárok Kolozsvárt is 800 frtot kapnak, szálláspénzt külön nem.

Igy az összes kiadás tenne	2668 frtot,
és fennmaradna	940 frt.

IV. E fennmaradó 940 frtból 800 frttal egy régóta kívánt *új helyettes tanárt* kellene beállítani és pedig a német nyelvre, mely esetben a lelkész hittanárnak maradna.

Egy h. tanár beállításával fennmaradna 140 frt.

Minthogy a közalap a kereszturi tanárokért az országos tanári nyugdíjalapra a törzsfizetések 5⁰/₀-ában iskolafenntartó-dij czimén már jelenleg 252 frtot fizet, mely a fent javasolt fizetésemelésekkel tetemesen növekedik, a 140 frtot erre kellene fordítani. Ekkor a közpénztár ezen tehertől és a tornatanításért járó 50 frttól, összesen tehát 190 frt tehertől szabadulna meg s a Berde kereszturi hagyatéka csupán ennyit könnyitene a közalapon.

Ha esetleg a tőke 4¹/₂⁰/₀-nál többet jövedelmezne, a többlet illetékes részét lehetne a korpótlékok 100 frtos kiegészítésére, az iskolai épület czélszerű berendezésére, felszerelésekre, az iskolafenntartó egész díj fizetésére stb. fordítani.

Mindenesetre szem előtt tartandó, hogy az állammal kilátásban levő szerződés megkötése folytán nagy teher fog az iskolára nehezedni, melynek elenyésző csekély részét fedezheti egyelőre az évenként tőkésített ¹/₅ jövedelem kamatja, úgy, hogy a közalapnak nagy összeggel kell hozzájárulnia.

II.

Ingatlan vagyon.

1. A buni birtok.

Leltári értéke az ottan talált 678 frt 71 kr. értékű ingókkal 84,507 frt 22 kr.

A végrendelet 8. §-a értelmében ezen birtok évi jövedelmére czipó-alapítvány tétetett: a kolozsvári főgymnasiumban 100, a kereszturi gymnasiumban 50 és a tordaiban 50, összesen 200 tanuló részére.

Ezen rendelkezéshez képest a buni birtok évi jövedelmei 1899. január 1-től a megnevezett célra fordítandók.

A buni birtok a néhai által évi 4000 forintért volt haszonbérbe adva a korcsma-regale és malomjog használatával együtt; az adókat a tulajdonos hordozta.

A korcsma-regale az állam által megváltatván s a megfelelő kártalanítási összeg még a néhai által felvétetvén, az évi 4000 frt haszonbér 3410 frt 50 krra szállott.

Lejárván a néhai által kötött haszonbéri szerződés, új haszonbérelőnek adatott ki a birtok, évi 3410 forint haszonbér fizetése mellett, az adók is általa fizettetvén.

Ezen új haszonbérleti viszony azonban nem vált be, annak megszüntetése még a szerződés lejáratá előtt szükségesnek és kívánatosnak mutatkozott, haszonbérelő felmondása E. K. Tanács által el is fogadtatott, így ez évi nov. 15-től a birtok vagy új haszonbérelőnek adatik, vagy a többi, házi kezelés alatt álló birtokainkkal együtt, házi kezelés alá vétetik.

Miután a végrendeleti végrehajtók is meggyőződtek, hogy az újonnan megállapított 3410 frt évi haszonbér és az adók fizetése túl magas s a valóságnak a néhai életében fizetett 3410 frt felel meg, ezen összeget véli ez idő szerint alapul vétetni, ezen összegből azonban az évi adókra s javításokra leütendőnek tart 810 frtot, így ez idő szerint a buni birtok évi jövedelme 2600 frtra tehető.

Ezen összeg jövőben növekedni fog az erdők üzemtervbe vételével, úgy, hogy ha most a czipó-alapítvány

teljes mértékben nem is lesz eruálható, a közel jövőben megoldható lesz ugy, a mint az örökhagyó rendelte.

Ezek szerint az évi 2600 frtból:

a kolozsvári gymnasium növendékei ré-	
szére	1300 frt,
Kereszturra	650 »
Tordára	650 »
	<hr/>
Összesen	2600 frt

1899/1900-ik évre megállapitható és az alapítvány életbe léptethető.

A felhasználás módozataira nézve az illető tanodák igazgatóságainak véleménye meghallgatása után az E. K. Tanács állapítja meg a szabályzatot.

Figyelman kívül nem hagyható az, hogy a néhai örökhagyó által kötött szerződésben a haszonbérlőnek átadatott a fundus instructus is, ez a szerződés lejáratával a jószágfelügyelőség által átvétetett s értékesített 5875 frton.

Ezen összeg külön kezelés mellett az értékesítéstől járó 658 frt 67 kr. kamataival összesen 6533 frt 67 kr., házi kezelés alá vétel esetén instruálásra fordítandó, a mennyiben ez nem nyujtana kellő fedezetet, az erdők üzembe vétele után befolyó jövedelemnek terhére utalandó.

Az egyik erdőrészben volt 502 drb ősi szálfá (200—300 évesek) szakértő erdész által megvizsgálva, túléltség és növésben visszaesés okán árverezés útján eladatott, birói jogérvényes végzéssel is helybenhagyatott. A befolyt vételár, 15,000 frt, mint ezen birtok jövedelme, a jövedelmek felhasználásánál alább fog felvétetni.

2. Kolozsvári ház.

Ezen, leltár szerint 25,629 frt 46 kr. értékű ház évi jövedelmeire nézve (végrendelet 6. §.) az örökhagyónak azon intézkedése teljesítendő, hogy az arra eső adó és költségek levonása után fennmaradó jövedelem $\frac{1}{5}$ -e tőkésítették, $\frac{2}{5}$ -részből tőke gyűjtessék a telek kiépítésére és $\frac{2}{5}$ -e a Berde-családból származó és iskoláinkban tanuló ifjaknak ösztöndíjül kiosztassék.

Ezen intézkedéshez képest az évi jövedelem $\frac{2}{5}$ -e, így a cél nélkül megjelölt $\frac{1}{5}$ is, mint az örökhagyó intentiójának leginkább megfelelő, tőkésítették a telek kiegészítésére, $\frac{2}{5}$ -e ösztöndíjban osztassék ki a Berde-családból származott ifjak között.

Ha ilyenek valamely évben nem lennének, vagy csak annyian volnának, hogy a megfelelő ösztöndíjon felül maradna valami, ez is csatoltassék a tőkésítendő összeghez a megjelölt célra mindaddig, míg az örökhagyó szeme előtt lebegett cél megvalósítható lesz.

3. Korpádi birtok.

Leltár szerint értéke 28,303 frt.

A végrendelet 7. §-a szerint ezen birtokra nézve az örökhagyó akként intézkedett, hogy annak évi jövedelmei illessék Berde Bélát s az ő elsőszülött fiu utódait, évi egy arany fizetés kötelezettsége mellett. Fiutódok kihalása s nem léte esetén korlátlan tulajdonába menjen a vallásközönségnek.

Minthogy Berde Béla ur a tulajdonjogot vindicálja magának, mely már az elsőizi utódánál korlátlaná váljék; a jövedelmeket pedig a néhai halálától igényli, ezenkívül követeli a birtok után megállapított regale-kártalanítási összeget is, az örökhagyó halálától járó kamataival együtt s ez idő szerint ezen igényeivel a kolozsvári kir. tábla által törvény útjára utasított, s minthogy valószínű, hogy Berde Béla ur a pert a vallásközönség ellen meg fogja indítani: ennél fogva az értékből külön kezelésre kiszakítandó:

a) 4200 frt regale-kártalanítási tőke,

b) ennek 1893. szept. 22-től, az örökhagyó halála napjától, 1899. január 1-ig kiszámított $4\frac{1}{2}\%$ kamat fejében az alább feltüntetendő hagyatéki jövedelmekből 996 frt 19 kr.

c) Ugyanezen jövedelmekből kiszakítandó a korpádi birtoknak 1893. évi szept. 22-től befolyt, az adók és évente fizetni kellett aranyak levonásával fennmaradt jövedelem fejében 1899. január 1-ig számítólag 8198 frt 64 kr., és

d) az 1899. január 1-én inneni jövedelmek.

Az így kiszakított összegek külön kezelendők, csatolva ehhez a folyó jövedelmek mindaddig, míg a támasztott igény elenyésztetik.

III.

Időközi jövedelmek.

1. Bevételek:

A pénztári 1898. december 31-ig lezárt s az utolsó év előtti felülvizsgált és megállított számadások szerint a leltári értékek érintetlen lévő jövedelme a birói letétben lévőken kívül tett ... .. 151.866 frt 22 krt.
a birói letétben volt értékek kamata

1898. decz. 31-ig tesz ... .. 6.589 » 22 »

tehát az 1898. évi december 31-ig

befolyt összesen ... .. 158.455 frt 44 kr.

Ezen bevételekre átutalandóknak véljük az alábbi czimben fennálló terheket:

2. Kiadások:

a) A néhai örökhagyó elhalálozásakor talált 166 frt 55 kr. készpénzből a pénztári számadások szerint kivételtett, de még vissza nem helyeztetett ... 45 frt — kr.
ezen összeg a tőkeállományba vissza-teendő, hol fennebb a tőkéknél mint már visszahelyezett van vezetve.

b) A korpádi birtoknak 1893. szept. 22-től 1898. decz. 31-ig kiszámított jövedelméből a fizetett adók és évi 1 arany levonása után fennmaradó összeg fejében 8.198 » 64 »

c) Ugyancsak a korpádi birtok után kapott regale kártalanítási 4200 frt összegnek 1893. szept. 22-től 1898. decz. 31-ig lejárt $4\frac{1}{2}\%$ kamata fejében ... .. 996 » 19 »

d) birói letétben volt értékért őrzési díjban fizetett ... .. 163 » — »

e) A buni fundus instructus s ottan volt ingók értéke fejében 1898. decz.

31-ig járó kamataival külön kezelésre
kiadandó ... .. 6.814 frt 39 kr.

f) Hagyományokra.

aa) Berde István gyermekei részére
hagyott 2000 frt 1896. sept. 22-től járó
5°/_o kamattal ... .. 2.258 » 33 »

bb) A laborfalvi unitárius ecclesiá-
nak 1000 frt 1896. sept. 22-től járó 5°/_o
kamataival ... .. 1.125 » — »

cc) A kolozsvári ecclesiának 4000
frt 1896. sept. 22-től járó 5°/_o kamataival 4.500 » — »

dd) A kolozsvári Mária Valeria
árvaháznak 200 frt 1896. sept. 22-től járó
5°/_o kamataival ... .. 225 » — »

ee) Kolozsvárt felállítandó vakok
intézetének 5000 frt 1896. sept. 22-től
járó 5°/_o kamataival ... .. 5.625 » — »

ff) Márkos Ferencznek 1000 frt 1896.
sept. 22-től járó 5°/_o kamataival ... .. 1.125 » — »

gg) A toroczkói unitárius egyház-
nak illetve iskolájának az ott tanuló
székely fiuk taneszközeire 300 frt 1896.
sept. 22-től járó 5°/_o kamataival ... .. 337 » 50 »

hh) A buni s korpádi cselédeknek
családonként hagyott 1—1 drb. cs. k.
arany kifizetése a tőkék közt levő 7
drb. cs. k. aranyból teljesítendő 6 drb.
cs. k. arany, mely már fennebb a tőkék-
nél 36 forint 24 kr.-ban levonásba ho-
zatott.

g) Márkos Andrásnénak a pertől
való elállás következtében esedékessé
vált 10.000 frt 1898. június 21-től járó
4°/_o kamataival ... .. 10.316 » — »

h) Márkos Ferencz és nővérének
a megtámadó pertől való elállás követ-
keztében kamat nélkül már fizetett ... 10.000 » — »
kivül fizetendő 20.000 frt 1898. sept.
22-től ápril 17-ig járó 4°/_o kamataival 20.450 » — »

i/ Dr. Nagy Dezső budapesti ügyvédnek az állítólagos szóbeli végrendelet ellen tett fellépéssel kiegyezett költségeiből még fizetetlen ... .. 4.000 frt — kr.

k/ Külön kezelésre kiszakítandó a főtanács határozata következtében az örökhagyó siremléke, ércszobra és olajfestményü arczképe költségeire ... .. 12.000 » — »

l/ Tekintettel arra, hogy ujonnan építendő főiskolánk elhelyezésére megvett házhelyek rokkant épületeikkel, a megvételre fordított tőkék kamatainak feltünő csökkenésével vallásközönségünk közpénztára 1899. évi január 1-ig 6734 frt 67 kr. hiányt szenvedett, ennek helyre pótlásáért ajánljuk e célra kiutalandónak a felvett összeget.

m/ Jogügyész számára munkadíjban és tiszteletdíjja elegyenlítéséül ... .. 10.500 » — »

n/ Közjegyzőnek póttárgyalásáért 169 » 81 »

o/ Szöcs János és nejének, mint a néhai ápolóinak, úgy véljük, a felvett 500 forint indokolt.

IV.

A hagyatékot kezelő biztosok jutalmazása.

Az eddig befolyt jövedelmekből azokra utalt kiadások levonása után fennmaradt összeg 52371 frt 90^{1/2} kr. a végrendelet 1. §. *e/*, 4. §. *f/* pontja értelmében szolgálna ama tőke alapjául, melynek évenkénti jövedelmei a hagyatékot kezelő biztosok jutalmazására fordítandók.

Tekintettel azonban arra, hogy az örökhagyó intézkedése szerint a 3 év alatt befolyt jövedelmekből a legatumok kifizetése után fennmaradt egész összeg utaltatott ama tőke alapítására, melynek évi jövedelmei a hagyatékot kezelő biztosok jutalmazására fordítandó.

Tekintettel arra, hogy az egész hagyaték jövedelmei a halálozás utáni 3 év alatt 90.285 frt 99 krt tettek, melyből a kamat nélkül fizetni kellető legatumok összege 13.800 frtban leütendő, de leütendőnek véljük az átruházással járó kiadásokat: közjegyzői, leltározási díjakat is átlagosan 1785 frt 99 kr.-ban véve, maradott volna a jelzett alaptőkére 75.000 frt és tekintettel arra, hogy a változott állapotok a fenti maradék jövedelmet állították elő, úgy véljük, hogy ezen maradványi tőke fokozatosan kiegészítendő, első sorban az időközi jövedelmeknek 1899. január 1-től járó s a legatumok és Márkosékkal kiegyezett összeg kifizetésénél igénybe nem vett kamatokkal azon összegre, a mely az örökhagyó rendelkezése szerint a 3 évi jövedelmekből állott volna elő.

Addig is ezen maradványi 52.371 frt 90¹/₂ kr.-beli tőke külön kezelendő s évi jövedelmei a hagyatékot kezelő biztosok (végrendeleti végrehajtók) jutalmazására fordítandók.

V.

Tőkék mikénti elhelyezése.

A takarékpénztárakban elhelyezett értékekre nézve javasoljuk, hogy az elhelyezett összes értékek mondasanak fel s vonassanak be; s a helybeli ügy, mint a vidékiektől bevont összegek kisebb összegekben kezeltessenek a helybeli pénzügyintézeteknél, de nagyobb rész helyezettessék el 4⁰/₀ vagy 4¹/₂⁰/₀-kot kamatozó államkötvényekben.

A kikölcsönzés alkalmazását azért nem ajánljuk, mert a mobilizálhatást nehezíti, mire tekintettel kell lenni az örökhagyó azon intenciójának szem előtt tartásával, hogy tőkepénzei ingatlanokba fektettessenek (végr. 10. §.).

A 4⁰/₀, vagy 4¹/₂⁰/₀-os államkötvények megjelölésénél figyelmen kívül nem hagyhatjuk, hogy csak idő kérdése a 4¹/₂⁰/₀-os államkötvények convertálása, de másfelől ilyenek beszerzése névértéken felüli kiadást von maga után, mi a kamatlábra csökkenőleg hat, mind e

mellett is részben ilyenek is szerezhetőek, nagyobb része a tőkéknek azonban az állandóság jellegével bíró 4⁰/₀-os államkötvényekben helyezendőek el.

Ezekben kívántuk, a megbízásnak eleget téve, állásunkból kifolyólag nagy alapítónk hagyatéka mikénti rendezése és életbe léptetésére javaslatunkat megtenni.

Végül 1⁰/₀. alatt mellékeljük a tőkék és időközi kamatok felosztására készített számtételekben kitüntetett kimutatást könnyebb áttekintés végett, és 2⁰/₀. alatt a székykereszturi tanárok kérését mellékleteivel.

VI.

Könyvek és irományok.

A Berde Mózsa könyvei még mind a szálláson vannak, ezeket ajánljuk a könyvtárba beadni. Összes családi, birtokokra vonatkozó és más mindenféle irományaira nézve még 1892. január elején élő szóval meghagyta egyikünk Benczédi Gergelynek, hogy azokat az E. K. Tanács együtt, gondos őrizet alatt tartsa, s becsületét esetleges megtámadás esetében azokból védelmezze, mert azt még halála után is tisztán óhajtja fenntartani. — Ezért ajánljuk, hogy tőle maradt és rá vonatkozó irományok, okmányok stb. az ő vasszekrényébe helyeztesenek és tartassanak.

Isten áldása legyen a jelen s jövő hitrokonaink működésén és a nagy hagyományon.

Kolozsvárt, 1899. április hó 25-én.

Molnár Sándor, s. k.

Benczédi Gergely, s. k.

Benkő Mihály, s. k.

végrendeleti végrehajtók.

22. sz.

Berde Mózsza jelentése választóihoz 1869.

Tisztelt választók!
szeretett véreim!

Az 1868-ik évi deczember 10-ik napján berekesztett azon nagyfontosságú országgyűlésünk, mely három éven át 1865-től munkálkodva, alkotásai által országunk érdekeit hatalmasan előmozdító oly nevezetes újításokat, változtatásokat hívott életre, hogy méltóan tarthat igényt mind a jelen, mind a jövő kor figyelmére és elismerésére.

E nagyhivatású országgyűlésen is, mint az utolsó husz év folytán — vagyis 1848-tól számítólá, legtöbbnyire érdekeik képviselével önök engemet tiszteltek meg, reám ruháztak, illetőleg gyenge vállaimra rakták ama nehéz képviselői kötelességet, hogy ott, a hol kell, jogaik, érdekeik védelmére emeljem fel szavamat, — hogy azokat mindenütt érvényesíteni, illetőleg emelni, kifejteni törekedjem, és én e nehéz missiót elvállaltam, noha éreztem erőtlenségemet, elvállaltam, mert tartoztam vele lekötelező szives bizalmuknak, melynél én becsesebbet e földön nem ismerek, és a melylyel engemet, igénytelen polgártársukat — önöktől távol fekvő magányomba — mindenkor felkerestek.

És ime, tisztelt véreim, ama gyűlés bevégződése után — térek és jövök önökhöz vissza szeretett és imádot székely földünkre, — jövök azért, hogy mondjak szivemből köszönetet a lekötelező bizalomért, melylyel engemet oly sokszor megtiszteltek a nélkül, hogy önöket akár hiu ígéretekkel, — csattogó phrasisokkal csábítottam volna, akár más eszközökkel félrevezetni igyekeztem volna, melyek egyébiránt a romlatlan székely ember tiszta hazafi keblén hajótörést szenvedtek volna, de jövök azért is: hogy számoljak ez országgyűlésnek a nemzet bizalmával mikénti sáfarkodásáról.

Szivemből — mélyen sajnálom, hogy ezuttal is e kettős kötelességet nem teljesíthetem személyesen, hanem

csak ezen írásbeli jelentésemmel; sajnálom, hogy szembe, hazafi lelküknek, — gyenge szavammal nem mondhatom el ez országgyűlésnek az országunk boldogítására czélzó alkotásait, és intézkedéseit, minek egyébiránt teljesítésétől nem lakásom távolsága, sem az idő zordon-sága, hanem mint életem folytában mindenkor, és most is a hivatalos állásommal kapcsolatban álló közügyeknek halmaza, melyek intézése ide Buda várához köt, és ez időben innen távozni nem enged, — a közszolgálatnak hátránya nélkül, — tehát nem személyes kényelem tartóztat vissza, és ép azért kérem és reményelem önöktől a szives bocsánatot — nem személyemért, de az ügyért, melyet szolgállok.

De már áttérek feladatomra: felmutatni tudniillik azt, hogy az országgyűlés miként sáfárkodott a nemzet bizalmával, — és igyekezett-e eleget tenni missiójának?

E nagy és sokoldalú kérdésnek megoldása végett elég lenne önöket, tisztelt választók, és szeretett véreim, a hirlapirodalomra, — illetőleg a napi sajtóra utalnom, mely politikai viszonyaink megváltozásával, alkotmányos szabadságunk restauratiója után — a közérdekű kérdéseket — közegeiben megvitatta, és a közönség elébe terjesztette; — elég lenne — reá utalnom felséges királyunknak az országgyűlés alkalmával Budán 1868. december 10-én mondott lélekemelő trónbeszédére, melyet még magyar király soha háromszáz év óta magyar országgyűlésnek nem mondott, mely trónbeszédnek lapidáris rövidségű s mégis elég világos tartalmából bizonyosan az országgyűlésnek eljárásával, alkotásaival megismerkedhetnének, s ebből megítélhetnék azt is, hogy missiójának mennyire felelt meg!!

De önök becses engedelmeivel itt megállapodnom nem lehet; mert a hirlapirodalom legtöbbszörre pártállásból fogja fel a tárgyat és akként magyarázva bocsátja a közönség elébe, és azért a dolog való és igaz állását nehéz belőle megtanulni, éppen ezért ide önöket feltétlenül nem is utalhatom; a királyi trónbeszéd pedig tömört és classicus irálya miatt, kifejtést igényel némely

pontjaiban, hogy mindenki világosan láthassa és érthesse annak tartalmát. — Ezen két okból tehát, becses figyelmüket igénybe kell vennem.

Ausztria és Magyarország között három század óta egy hatalmas és átkos pör állott eldöntetlenül. Magyarország jogaira, szerződéseire és positiv törvényeire támaszkodva — követelte, hogy ő függetlenül igazgattassék Ausztriától minden bel- és külügyeiben, — Ausztria és ennek kormánya pedig Magyarországot mint egy provinciáját tekintette, — s ezért elnyomni, fejlődésében gátolni, életvérét elszívni, mint a piócza, megsemmisíteni nemzetiségét, törvényeit, — szokásait, germanisálni, szegénynyé és koldussá tenni törekedett, hogy így, beolvashassa azt Ausztria gyomrába. — E törekvés ellen küzdött Magyarország eszével, szívével, néha fegyverével három század óta, e küzdelemben emésztette fel becses életét, vagyonát és drága idejét, melyeket kulturája és jóléte emelésére fordíthatott volna, sőt kell vala fordítania, mint tevék a többi európai népek, melyek nagyban túlszárnyaltak minket; ez átkos és félreértésen, sőt roszakaraton nyugvó pörnek, mely a pörlekedő feleket az elpusztulás örvényébe vezette szinte, vetett véget országgyűlésünk, midőn az Ausztria és Magyarország közötti differens kérdéseket megoldotta az 1867-ik XII-ik közösügyi törvényczikkben.

E törvény szerint Magyarország és Ausztria egymástól független; mindkettő saját alkotmányos parlamentje és független felelős ministeriuma által kormányoztatik, és így mindenik saját sorsának független és korlátlanul ura, jólétének kovácsa; eszerint Austria és Magyarország mint szabad állam szabad állammal szövetekezett — kölcsönös védelemre, és e célból tartotta fenn a közös hadsereget és diplomatiát és ezeknek igazgatására teremtette a közös külügy-, hadügy- és pénzügyministeriumot, a király személye mellé, de mindeni- ket alárendelte és felelőssé tette a két országgyűlésétől évenként elválasztandó delegatióktól, melyek azokat pörbe fogni és megbüntettetni is jogosítvák törvény- szegés esetében; tehát ezen közös ministerium és ország-

gyűlésünktől függ, — miután ezen delegatiót országgyűlésünk választja — felelősség mellett.

Az államadósságból kiméretett határozottan azon összeg, melyet Magyarország évenként fizetend az osztrák államadóssághoz — mely elől kitérni teljes lehetlenség vala.

E törvény alkotása által Magyarország Ausztriában barátot és szövetségest nyert, és érdekeinek ellenségét fegyverezte le; és noha áldozatot hozott az államadóssághoz járulása által, de ezt hoznia kellett saját hasznára, érdekében, és mert Európa miatt ez elől kitérni teljes lehetlenség volt a nélkül, hogy hazánkat nagyobb veszélynek, sőt pusztulásnak ki ne tegyük. Egyébiránt ez áldozatot a nyeremény sokszorosán felülmulta és mulja — mit igazol a jelen és még jobban igazoland a jövő.

E törvény alkotása folytán Magyarország felelős ministeri kormánya kineveztetett, az országos és törvényhatósági élet folyamának indult és a 20 éves halált az élet váltotta fel, az ország ura lett saját sorsának, a sajtó bilincseiből felszabadult, az országgyűlés, mely három század óta az időt és erőt legtöbbsnyire a Bécsből üzött absolutismus elleni harcban emésztette fel, s legtöbbsnyire eredmény nélkül, munkára indult minden irányban és alkotásait megkezdette.

E törvény alkotása folytán, a magyar király felséges családjával legelőbb három század óta hazánk ősi Buda várában elfoglalta királyi lakát, sőt vidékében is állandó tanyát vert Gödöllőn, s ma Magyarországon is otthon van mint Bécsben, s működését Magyarország jólétéért is kiterjeszti, egyszersmind megkoronáztatott mind Ő Felsége a király, mind felséges hitvese, és a király Isten szabad ege alatt, százezrek tanuskodása mellett, Isten színe előtt esküt tett le arra, hogy Magyarország törvényeit megtartja és tartatja, és országunk jogait, szabadságát, határait megőrzi és védi.

Az egykor dicső Magyarország neve, czime, lobogója a külföld előtt el volt már enyészve, csak Ausztriát ismerte; ma a magyar király, Magyarország, — ennek czimere, lobogója ismeretes az előtt és képviselve van.

Horvát- és Tótországot — az átkos viszály 1848-ban, Erdélyt pedig három század előtt leszaggatta Magyarország kebléről, ma áldassék Isten neve érette, — mind Horvát- és Tótország, mind Erdély sokat szenvedett szegény hazánk törvényesen egyesített Magyarországgal, és egy oly egészet alkotunk ma, — melyet, mert a király és nemzet közakarátjának dicső műve — hiszem az itt-ott mutatkozó gonosz akaratnak sem sikerül széttépni és megsemmisíteni, annál kevésbbé: — mert e gyűlés folyamában megalkottatott a honvédelmi törvény, mely képessé teendi hazánkat, megőrizni mind területi épségét, mind a belső rendet a támadások ellen.

E törvény által a katona a hon polgárává vált, a nemzeti katonaság újra felélesztetett, mint volt nemzeti királyaink alatt — az ujonnan szervezendő honvédségben, — mely a nemzeti dicsőségnek, becsületnek és szabadságnak és belbékének és rendnek lesz rettenthetlen harczosa és védője, mint volt 1848-ban.

És a midőn ekként rendezteték az ország fegyveres ereje, az országgyűlés, annak tudatában, hogy a tudomány hatalom, és hogy a tudatlan nép elvész, megalkotta a nevelési és oktatási országos törvényt is, azonban a felekezeti iskolák — és alapítványok tiszteletben tartása mellett; — célja az, hogy Magyarország minden lakosa a cultura és civilisatio pályájára lépjen és haladjon azon, Európa többi népeinek példája után.

A magyar korona alatt, minden vallás és nemzetiség részére a jogegyenlőség elve kimondatott és ma a törvény előtt egyenlő mindenki, — a születés és válás ma senkinek előnyére vagy hátrányára nem válhatik. E két nagy elvnek kinyilatkoztatása országgyűlésünket Európa véleményében magasra emelte, — s reményem, hogy a nemzetiség józan és hazafi harczosai is meglesznek általa nyugtatva, s ha nem lennének, azt hiszem, őket meg sem nyugtathatni ez uton, — és ily eszközökkel. Egyéb után epednek és nyugtalankodnak ők. — A magyar országgyűlés odáig ment, meddig ön-államélete engedte, tovább öngyilkosság nélkül nem mehetett a nemzetiségekkel szemben tett törvényes intézkedései-

ben. — A pörlekedés hosszadalmassága, drágasága és bizonytalansága átok gyanánt nehezült az ország polgáraitra, kizsarolta mindkét felet és csaknem inségre juttatta, elvégre is csak az ügyvédek és törvényszékek gazdagodtak általa, és a pörlekedő felek elpusztultak legtöbbszöriére. — E súlyos baj orvoslása végett megalakította a perrendtartás iránti czélszerű törvényt.

Ezenkívül az anyagi törvények codexe is munkába vétetett, s reményleni lehet, hogy e nehéz és sok gondal járó mű is a jövő országgyűlés elibe terjesztetik, s evvel az osztrák törvények uralma végét éri.

A tőkepénzek kamatja limitálva volt országunkban, midőn a föld és minden más tulajdon, iparmű és terménynek ára korlátlanul állíttatott meg. — Ez institutio igazságtalanul sújtotta a tőkepénzeseket, tulajdonosaikat korlátolta és erkölcstelenségbe vezette, a nélkül mégis, hogy az uzsorát megszüntette volna; azért mint Európa más civilisált országaiban, itt is, az uzsoratörvény eltöröltetett és a tőkéknek gyümölcsöztethetése a hitelező és adós szabad akaratára bízott.

De hogy a tőkepénzesek vissza ne élhessenek ez új helyzetben: gondoskodott óvószerrel is a ministerium, és e célból az országba a telekkönyvezés nagy munkáját megindította, melylyel megállapítván a hitelt, Erdély területén is új pénzügyintézetek, hitelbankok támadnak, melyekből olcsó kamat mellett a fölbirtokosok és más iparosok olcsó tőkét kaphassanak vállalatjaik felvirágoztatására. Az Anglo Hungarian bank, a pesti magyar földhitelintézet máris készülnek ottan pénzügyintézeteiket megnyitni, és azt hiszem a telekkönyvezés befejezésével meg is nyitvatnak rögtön, miáltal anyagi, sőt erkölcsi életünk is nagy lendületet nyer.

Magyarország kiszabadulván ez országgyűlés működése folytán az osztrák absolut kormány igazságtalan és mostoha karjai közül, Magyarország és Erdély területén — több vasutvonalak felépítése elhatározott, és így — ha Isten is úgy akarja — Nagyváradtól Kolozsváron, Segesváron át a Bodza szorosig egy pár év alatt megnyílik ama nagy vasut-életér, mely Háromszéket is

összeköti a civilizált Európával és más világrészekkel, és utat nyit kereskedelmünknek, iparunknak minden irányban.

Soha, soha három század alatt Magyarország és Erdély gyakorlatilag az ország pénzügyei felett nem rendelkezett ez ideig. — Ez országgyűlés folyamában az ország rendelkezési joga megállapított, ennek alapján pénzügyi törvényeket alkotott, a jövedelmek forrásait ép úgy, mint a kiadásokat — teljes szabad kézzel vizsgálata tárgyává tette, és maga állapította meg azokat a körülmények tiszteletben tartása mellett. — Elszánt akarata volt könnyíteni a nép terhein, de a mult időkben az államvagyon kezelésénél elkövetett — pazarlás miatt — nem volt lehetséges mást tenni, mint ezuttal eltörölte a főadót és leszállította a sónak árát a lehetőségig, miáltal mégis sokat könnyített Erdély népein is.

Ime szeretett véreim, tisztelt választók, ezek azon tények, melyeket mindenki pártszinezet nélkül és a historia is kötelezve van az igazság által — az 1865/8-iki országgyűlés buzgó és hazafi működése eredményeképp feljegyezni, és midőn ezeket bölcs birálata alá bocsájtani szerencsém van, lehetlen meg nem jegyeznem, hogy mindezek lehetőségessé váltak az által, hogy:

a király és nemzet akarata egyesült egy szent célra; Magyarországunk boldogítására — és a mit a király és ország együtt akar, lehetlen — hogy azon Isten áldása ne legyen.

Meg kell jegyeznem azt: hogy ezen tények engemet arról győztek meg, hogy az alap, mely letéetett ez országgyűlés által, és melyen ma állunk, erős, szilárd és alkalmas arra, hogy reá felépítsük országunk alkotmányát, és ennek védszárnyai alatt megőrizzük külső és belső függetlenségünket, és a mennyiben még hiányoznék, azt meg is szerezzük. Érzem én, hogy e nagy mű még befejezve nincs, és ez is, mint minden emberi mű, nem teljesen tökéletes — és nem befejezett egész; de országunknak jelen helyzetében, melynek ellenségei vagynak kívül, sőt saját kebelében is, meg kell tartanunk és őriznünk minden megingatás és támadás ellen,

bárhonnan és bárkitől jöjjön is az, nehogy veszélybe döntsük országunkat, vágyaink túlhajtása által.

Magyarország boldog és nagy volt mindenkor, midőn királyaival egyetértett az ország ügyeire nézve, ezt tanítja a Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás korának történelme, és három század óta most vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy felséges királyunk és az ország akarata egyesült, hogy az ország és király közé magát beékelő ellenség megsemmisítettett, ezen időt, e szerencsés helyzetet használjuk fel országunk javára, — mit csak úgy tehetünk, ha ez alapot megőrizzük, ha oly tömör seregbe egyesülünk, melyen ellenségeink fegyvere megtörik, ha úgy egyesül az egész ország — mint egy ember — kiirtva közülünk a visszavonást és meghasonlást — mely képes megdönteni egy erős és virágzó országot is.

És itt bezárom jelentésemet azon kijelentéssel, hogy ez országgyűlésnek egész folyamában nem vakon, hanem helyzetünknek, kül- és belviszonyainknak, jelenünknek és jövőnknek komoly megbirálása után, nyugodt lélekkel követtem azon lobogót, melyet Deák Ferencz nagy hazánkfia hazafiságával és bölcseségével emelt magasra, osztottam azon politikát, mely országgyűlésünket oly fontos és üdvös eredményekre vezette, és el vagyok határozva mindaddig azt követni, míg lelkem ismeretével, meggyőződésemmel megegyezik annál inkább, mert hízlek magamnak avval, hogy ezen eljárásom az önök meggyőződésével és így jóváhagyásával is találkozott és találkozik.

Fogadják önök együtt és egyenként hazafiui tiszteletemnek, üdvözlésemnek meleg kifejezését, melylyel maradok Buda várában, 1869-ik évi január első napján

tisztelő polgártársuk

Berde Mózsa.

TARTALOM.

	Lap
<i>Bevezetés</i>	1
I. A Berde család. Berde M. szülei, tanulása, nevelői állása, ügyvédsége és jószágkormányzósága	4
II. Kormánybiztossága 1848—1849-ben. Elitéltetése és josefstadti fogsága	12
III. Jószágfelügyelősége gr. Bethlen Kamillónál	26
IV. Ujra közpályára lépése; képviselősége; belügyministeri oszt.-tanácsossága	29
V. Visszaszerzett havasok rendezése ügyében megbízatása és eljárása	31
VI. Székely telepítés	42
VII. Vagyongyűjtés, birtokszerzés	43
VIII. Egyházi hivatalai, szolgálatai	49
IX. Adományai	51
X. Végrendeletei	54
XI. Betegsége és halála	58
XII. A rokonokkal folytatott per bevégezése s a hagyaték birtokba adása, Korpád kivételével	69
<i>Függelék:</i>	
Hamis végrendelet elpróbálása és a törvényes örökösökkel folytatott per bevégezése	73
<i>Okmánytár</i>	
1. sz. A Berde család nemeslevele	81
2. sz. Berdecsalád leszármazási táblája	85
3. sz. Id. Berde Mózes önéletirata	87
4. sz. Versek	91
5. sz. Petőfi Sándor levele Berde Mózsához 1849. márczius 24-én	93
6. sz. Gr. Batthyány Lajos rendelete Berdéhez 1848. szept. 23.	94
7. sz. A honvédelmi bizottmány Berdét Csány mellé rendeli 1849. márczius 17-én	95
8. sz. Csányi L. levele Berdéhez Nagy-Szebenből 1849. márcz. 23.	96
9. sz. Csányi László levele Berde Mózsához	97
10. sz. Csányi L. Berdét Nagy-Szebenbe küldi kormánybiztosnak	98
11. sz. Csányi L. igazolásra hívja fel Berdét	99

	Lap
12. sz. Boczkó levele Berde M.-hoz	100
13. sz. Csány Ferencz elismervénye	100
14. sz. Berde Mózsa kimutatása az állami pénzekről 1849. augusztus 19-én	101
15. sz. Berde M. elítéltetése	102
16. sz. a) Kókösi Nagy József levele Berde Mózsához	103
b) Folyamodása az Igazságügyi ministeriumhoz	105
17. sz. Berde Mózsa beszéde	109
18. sz. Kivonat a Molnár Sándor 1894i július 25-én kelt jelentéséből	114
19. sz. Gyászjelentések	118
20. sz. Berde Mózsa három végrendelete	120
21. sz. A végrendeleti végrehajtók előterjesztése a néhai Berde Mózsa hagyatéki tömegéhez tartozó tőkék s időközi jövedelmek felosztása s ingatlan alapítványi vagyon miként kezelése tárgyában	137
22. sz. Berde Mózsa jelentése választóihoz 1869-ben	153

